

4. PTAKOPYSK MEZI SLOVNÍKEM A ENCYKLOPEDIÍ

4.1. Hory a HORY

Představme si jako obvykle nějakou situaci. Řeknu Sandře, která se chystá projet autem Austrálii od severu k jihu, že si nemůže nechat ujít ve středu kontinentu Ayers Rock, jeden z nekonečně mnoha osmých divů světa. Řeknu jí, že pokud na trase z Darwinu do Adelaide projede přes Alice Springs, a vezme to tedy zkratkou, jak by řekli v cestovní kanceláři, musí se dát jihozápadně pouští, dokud neuvidí horu, kterou nemůže přehlédnout, neboť se tyčí v holé pláni jako katedrála v Chartres uprostřed Beauce: a to bude Ayers Rock, nádherná to orografická konfigurace, která mění barvu s postupujícím dnem a nejkrásnější je při západu slunce.

Poskytuji jí tím instrukce nejen k lokalizaci, ale také k identifikaci Ayers Rock, a přesto mám nepříjemný pocit, jako bych ji klamal. A tak jí řeknu, že jsem jí nelhal, když jsem tvrdil, že (ia) Ayers Rock je hora, ale že říkám pravdu, i když zároveň prohlásím, že (iia) Ayers Rock není hora. Sandra mě samozřejmě upozorní, že podle všech dobrých zvyklostí logiky pokud (ia) je pravdivý výrok, pak (iia) musí být nutně nepravdivý, a naopak.

Zopakuji jí tedy rozdíl mezi JO a MO (Sandra v tomto příběhu už tuto knihu četla, kromě tohoto posledního odstavce) a vysvětlím jí, že Ayers Rock vykazuje všechny charakteristiky, které horám připisujeme, a že kdyby po nás někdo chtěl, abychom předměty rozdělili na hory a ne-hory, zcela jistě bychom Ayers Rock zahrnuli do první skupiny; je totiž pravda, že jsme zvyklí pojímat hory jako něco, co se postupně svahovitě zvedá, až se posléze tyčí do velké výšky, a co obvykle není dobře schůdné, zatímco Ayers Rock se zvedá uprostřed pouště jako izolovaný strmý útes, ale to, že jde o podivnou a atypickou horu, by nás nemělo zneklidňovat o moc více než to, že pštros jakožto pták je taky podivný

a atypický, aniž by však proto přestal být vnímán jako pták. Avšak z vědeckého hlediska Ayers Rock není hora, je to *kámen*: je to jediný kus kamene neboli monolit posazený do země, jako by ho tam z nebe vrhl nějaký obr. Ayers Rock je horou z hlediska KT, ale není horou z hlediska MO neboli v rámci nějaké petrologické či geologické kompetence.

Sandra velmi dobře chápe, proč jsem jí neřekl, aby pokračovala jihozápadně, dokud neuvidí kámen – protože v takovém případě by se cestou dívala po zemi a hledala by obvyklé kameny, aniž by zvedla hlavu vzhůru. Řekla by mi ale, že když mám náladu na logické paradoxy, měl bych přepsat (ia) a (iia) následujícím způsobem: (ib) Ayers Rock je hora a (iib) Ayers Rock *není* HORA. Takhle by bylo jasné, že v (ib) se tvrdí, že Ayers Rock má percepční charakteristiky hory, a v (iib), že není HOROU v nějakém kategoriálním systému. Sandra by přirozeně zdůraznila prostřednictvím supra-segmentálních rysů použití kapitálek tak, aby dala najevo, že termíny psané kapitálkami tu zastupují to, čemu by strukturální sémantiky říkaly slovníkové vlastnosti, které někteří považují za sémantické prvotiny a které v každém případě předpokládají nějakou kategoriální organizaci v tom smyslu, v jakém jsme o ní hovořili v předcházející kapitole.

Jenže v tu chvíli by mě upozornila na podivuhodný paradox. Zastánci slovníkové reprezentace tvrdí, že bere v úvahu vztahy, které jsou inherentní jazyku bez ohledu na prvky pocházející ze znalosti vnějšího světa, zatímco znalosti v encyklopedické podobě by takové mimojazykové prvky předpokládaly. Aby mohli zastánci slovníkové reprezentace vysvětlit v přísně vědeckých termínech fungování jazyka, tvrdí, že je třeba použít svazek hierarchicky organizovaných sémantických kategorií (jako PŘEDMĚT, ZVÍŘE *versus* ROSTLINA, SAVEC *versus* PLAZ) tak, aby – i bez jakékoli znalosti o světě – bylo možné uskutečňovat různé inference jako např. *jestliže savec, pak zvíře, jestliže tohle je savec, pak to není plaz, je nemožné, aby něco zároveň bylo plazem a nebylo zvířetem, jestliže tohle je plaz, pak to není rostlina*, a spousty dalších příjemných apoftegmat, která prý podle znalců obvykle vyslovujeme, když si například uvědomíme, že jsme vzali do ruky zmiji místo chřestu.

Encyklopedické znalosti prý mají naopak neuspořádanou a nekontrolovatelnou podobu, a tak encyklopedický obsah pojmu *pes* by prý se-

stával ze všeho toho, co o psech víme a co bychom vědět mohli, včetně takového detailu, jako že fenka jménem Best patří mé sestře – zkratka takové znalosti, které by neimohl kontrolovat ani *Funes, muž se zázračnou pamětí*. Úplně takhle to přirozeně není, neboť lze považovat za encyklopedické znalosti jen ty, které Společenství nějak veřejně registrovalo (a kromě toho se má za to, že encyklopedická kompetence jakožto sdílená je omezena na různé sektory podle jakési dělby jazykové práce nebo je aktivována různými způsoby a v různých podobách v závislosti na kontextech); avšak je jisté, že o předmětech a událostech tohoto světa, nemluvě o jiných světech, se lze neustále dozvídat nová fakta, takže se nemýlí tak úplně ti, kdo shledávají tento encyklopedický formát obtížně zvládnutelným.

Jelikož se kompendia, která koncizním způsobem registrují vlastnosti termínů, nazývají „slovníky“, zatímco těm, která podávají složité popisy, se říká „encyklopedie“, objevuje se tu kuriózní nesnáze spočívající v tom, že obvykle se slovníková kompetence považuje za zcela nezbytnou k tomu, aby každý z nás vládl přirozeným jazykem. Epizoda s Ayers Rock nám ale říká, že pro to, abychom tento předmět rozpoznali a abychom o něm mohli mluvit s ostatními, je nesmírně důležitá percepční (a nikoli jazyková) charakteristika, díky níž se tento předmět jeví jako hora (na základě mnoha faktuálních vlastností), zatímco fakt, že to ve skutečnosti není HORA, nýbrž KÁMEN, je vyhrazený jen jistě *élite*, která sdílí encyklopedicky rozsáhlé vědění. Sandra by mi proto odpověděla, že lidé, když mezi sebou jen tak klábosí, používají encyklopedii, zatímco slovník je určen jen vzdělancům. A v tom by měla bezesporu pravdu.

Celou záležitost je možné doložit i historicky. Pokud se podíváme na antické a středověké encyklopedie, najdeme v nich jen encyklopedické popisy, které nám říkají buď jak něco vypadá (podle Alexandra z Neckamu je krokodýl *serpens aquaticus bubalis infestus, magnae quantitatis*), anebo jak lze něco nalézt (návod, jak polapit baziliška). Obvykle se tu vrství převážně anekdotické encyklopedické rysy, jak to vidíme v Bestiáři z Cambridgeské univerzitní knihovny: „Kočka se nazývá *musio*, neboť je tradičně nepřítelem myši. Nejběžnější *catus* pochází z toho, že má ve zvyku chytat, *capturare*... neboť *capta*, tedy vidí. Má totiž tak pronikavý

zrak, že svými zářícíma očima dokáže přemoci temnotu noci.“⁴¹ Když se pak dostaneme ke slovníkům, jako je slovník *degli Accademici della Crusca* z roku 1612, vidíme následující definici (obdivuhodné je *politically correct* rozhodnutí uvést heslo v rodě ženském, přestože je pak použito zájmene *egli*): „Animal noto, il quale si tien nelle case, per la particolar nimicia ch'egli ha co' topi, acciocché gli uccida“ [Známé zvíře, jež je chováno v domě pro zvláštní nepřátelství vůči myším, které zabíjí.] Tečka.

Jak je vidět, slovníkové definice kdysi neexistovaly (kromě oné tradiční „smrtné rozumné zvíře“) a první pokusy nacházíme ve slovnících dokonalých jazyků, jako je *Essay toward a Real Character* Johna Wilkinse (1668), jenž se pokouší definovat celý inventář světa prostřednictvím rodu a druhového rozdílu na základě raných vědeckých taxonomií. Avšak poté, co Wilkins vypracuje tabulku 40 nejvyšších Rodů, rozdělených do 251 zvláštních Diferencí, aby z nich mohl odvodit 2030 druhů, dokáže (pokud vezmeme například klasifikaci „živorodých zvířat s tlapami“) rozlišit lišku od psa, ale ne psa od vlka (srov. Eco 1993, s. 259, obr. 12.2 [v českém překladu Zory Jandové *Hledání dokonalého jazyka v evropské kultuře*, Praha, Lidové noviny 2001, s. 214]). A chceme-li pak vědět, co pes je a co dělá, je třeba zkontrolovat Rozdíly, které však nevypadají jako slovníkové prvotiny, ale jsou to opravdové encyklopedické popisy empirických vlastností (např. šelmy mají obvykle šest špičatých řezáků a dva dlouhé špičáky, *dog-kind* [psovití] mají protáhlou hlavu, a tím se odlišují od *cat-kind* [kočkovitých], které ji mají zakulacenou, a pes se liší od vlka, protože je domácí a poslušný, kdežto vlk je nepřátelský k ovcím). Slovníkové schéma je nástrojem klasifikace, nikoli nástrojem definice; je jako Deweyův knihovnický systém, který nám v knihovně umožňuje najít danou knihu mezi tisíci přihrádkami a odhadnout její téma (známe-li signaturu), ale ne specifický obsah.²

A tak vzhledem k tomu, že vědecké taxonomie se počínají ještě nezřetelně konstituovat v 17. století a svébytným způsobem se prosazují teprve počínaje 18. stoletím, mohli bychom dojít k paradoxnímu závěru, že (při absenci slovníkových struktur) od té doby, co se objevil *Homo sapiens*, minimálně až do 17. století neexistovala slovníková kompetence, a nikdo tedy nedokázal obstojně používat vlastní rodný jazyk (Aristote-

lés a Platón nebo Descartes a Pascal spolu sice mluvili, ale nerozuměli si) a nikdo také nedokázal překládat z jednoho jazyka do druhého. Jeli-kož však historická zkušenost takovému závěru odporuje, měli bychom z toho vyvodit, že pokud nepřítomnost slovníkové kompetence nijak nebránila lidstvu v tom, aby spolu po celá tisíciletí hovořilo a rozumělo si, není taková kompetence ne-li přímo zásadní, tedy přinejmenším rozhodující pro účely jazykové kompetence.

Možná by stačilo prohlásit, že JO je z velké části tvořen rysy, které mají encyklopedickou a často neuspořádanou povahu, zatímco různé formy strukturované slovníkové kompetence se vyskytují pouze v reprezentacích MO. Tak jednoduché to ovšem není. Možná bychom od zkoušky ze zoologie vyhodili autory středověkých bestiářů, ale nemohli bychom popřít, že se svým způsobem pokoušeli kategorie vytvářet, když definovali (v termínech JO) krokodýla jako vodního hada, čímž samozřejmě mysleli, že je tato kategorie v opozici vůči kategorii pozemských hadů.

Kromě toho pokud existují sémiozické prvotiny či pre-kategoriální distinkce, jako je např. „živočich“ (v tom smyslu, že jde o živého tvora), pak když se rozhodneme, že budeme komára vnímat jako živočicha, umísťujeme ho (jaksi zmateně) do nějakého kategoriálního řádu, podobně jako když klademe kuře a jedlé houby do skupiny „věcí, které lze konzumovat“ v protikladu k nosorožci a jedovatým houbám („nebezpečné věci“).

4.2. „Soubory“ a „složky“

Pokusme se teď přirovnat naše poznávací procesy – počínaje prvními počítky a konče konstitucí jakéhokoli, nikoli nutně vědeckého poznání – ke způsobu, jakým je organizován náš počítač.

My vnímáme věci jako soubory vlastností (pes je chlupaté čtyřnohé zvíře, má dlouhý vyplazený jazyk, štěká apod.). Abychom tyto věci rozpoznali a identifikovali, vytváříme si *soubory* (files) (soukromé či veřejné: *soubor* může mít ryze osobní charakter, anebo nám ho může předat Společenství). Jak se postupně tento *soubor* definuje v závislosti na

podobnostech či rozdílech, rozhodneme se, že jej umístíme do nějaké *složky* (directory). Občas, když chceme tyto složky procházet, zobrazíme si jejich strom, a pokud máme nějakou vágní představu, jak jsme si je zorganizovali, víme, že by v dané složce měly být soubory jistého typu. Jak postupně sbíráme další data, můžeme se rozhodnout, že nějaký soubor přemístíme do jiné složky. Jestliže se však naše práce komplikuje, je třeba dělit dál složky na další *podsložky*, a pak se také jednoho dne můžeme rozhodnout, že celý strom složek předěláme. Vědecká taxonomie není ničím jiným než takovým stromem složek a podsložek a v přechodu od taxonomií 17. století k těm, které patří už do 19. století, jednoduše (jednoduše?) došlo k (nejedné) restrukturalizaci tohoto stromu složek.

Tento počítačový příklad však skrývá jednu past. V počítači jsou soubory plné (v tom smyslu, že obsahují informace), zatímco složky jsou prázdné – mohou sice sestávat ze souborů, ale pokud soubory chybějí, neobsahují žádné jiné informace. Naopak když se v nějaké vědecké taxonomii vloží (jak už bylo řečeno v Eco, 1984, 2.3) dejme tomu PSOVITÍ mezi SAVCE a naznačí se tím, že pes a vlk jsou savci, neznamená to jenom, že jsou ve složce jménem SAVCI: vědec také ví, že SAVCI se obecně (ať už jsou to PSOVITÍ, nebo KOČKOVITÍ) vyznačují společným způsobem rozmnožování. To znamená, že taxonom nemůže otevřít složku pojmenovanou třeba CRYPTOTHERIA a vyhradit si právo vložit do ní jakékoli soubory, kdykoli se mu to bude hodit: musí se předem rozhodnout, jaké jsou charakteristiky (třeba i zcela nové) kategorie CRYPTOTHERIA, aby mohl na základě toho, že nějaké zvíře tyto charakteristiky má, zdůvodnit umístění příslušného souboru do dané složky. To znamená, že když taxonom řekne, že nějaké zvíře je SAVEC, ví zároveň, jaké obecné charakteristiky má, i když ještě netuší, zda se formálně více podobá krávi, nebo delfínovi.

Měli bychom tedy předpokládat, že každá složka nese nějakou „nálepku“ obsahující informace o charakteristikách, které mají předměty uvnitř souborů společné. Stačí ale předpokládat, jak je to už v některých operačních systémech běžné, že jméno složky nemusí být jen pouhá zkratka, ale *text*: v takovém případě by se složka SAVCI objevila jako

SAVCI (MAJÍ TAKOVÉ A TAKOVÉ REPRODUKČNÍ VLASTNOSTI). A opravdu také taxonomické termíny jako SAVCI, VEJCORODÍ, POZEMNÍ ŠELMY či KOPYTNATCI vyjadřují mnoho vlastností. V Linného systému jména jako *Poa bulbata* obsahují všechny informace, které byl Pitton de Tournefort nucen ještě uvádět jako „Gramen Xerampelinum, miliacea, praetenui, ramosaque, sparsa canicula, sive xerampelinum congener, arvense, aestivum, gravem minutissimo semine“ (srov. Rossi, 1997, s. 247).

Taková podmínka však není vůbec nezbytná pro sémantiku ve formě slovníku: když totiž budeme mít dejme tomu fiktivní druh PRISSIDAE, umístěný v podsložce čeledi PROSIDAE, přičemž PROSIDAE budou patřit do řádu PROCEIDAE, není nutné vědět, jaké vlastnosti má zástupce PROCEIDAE či PROSIDAE, abychom mohli provádět (naprosto pravdivé) inference jako *jestliže je tohle z PRISSIDAE, pak je nutně i z PROSIDAE, a není možné, aby něco bylo z PRISSIDAE, a nebylo zároveň z PROCEIDAE*. Třebaže takto usuzujeme, když provádíme logická cvičení (tuto aktivitu lze jen doporučit), a takto u zkoušky ze zoologie odpovídá osoba netušící, o čem mluví (takový přístup lze naopak kritizovat), nepostupujeme tak bohužel my, když chceme porozumět slovům, která používáme, a pojmům, které jim odpovídají, takže by nebylo nijak nepravděpodobné, kdyby nás někdo, kdo by zaslechl, že všechny PRISSIDAE jsou PROSIDAE, vyzval k podání vysvětlení.

I přesto, že dialektika mezi *složkami* a *soubory* může být přirovnána k té, která panuje i mezi Slovníkem a Encyklopedií nebo mezi kategoriálním poznáním a poznáním založeným na souboru vlastností, nehodí se tato distinkce na rozdíl mezi JO a MO. My si totiž uspořádáváme složky i v rovině JO (tím, že bereme kočky jako zvířata a kameny jako neživé předměty), až na to, že klasifikační kritéria nejsou tak přísná, a tak nám vyhovuje nebo alespoň po dlouhou dobu vyhovovalo mít soubor týkající se velryb ve složce ryb, a když se nám zdá, že Ayers Rock má mnoho vlastností typických pro hory, klademe jej bezděčně do neuspořádané složky hornatých předmětů, aniž bychom se příliš zabývali detaily.

Slovníkovou kompetencí tedy míním něco, co pro danou entitu pouze registruje (jak v rovině JO, tak MO) její příslušnost k nějakému uzlu uvnitř stromu složek. Encyklopedická kompetence naopak spočívá ve

znalosti jmen jednotlivých složek a souborů a ve znalosti jejich obsahu. Celek všech souborů a složek (těch, které jsou v současnosti v platnosti, ale i těch smazaných a reorganizovaných či časem přeepsaných) představuje to, co jsem už jinde víckrát nazval Encyklopedií jakožto regulativní ideou – jde o jakousi Knihovnu knihoven, něco jako postulát globálního vědění a poznání, kterého žádný individuální mluvčí nikdy nemůže dosáhnout, jako poklad, který Společenství dosud z velké části neprozkoumalo a který se neustále rozrůstá.

4.3. Primitivní kategorizace

Právě v rovině JO se organizují a průběžně stabilizují „primitivní“ kategorie, které vznikají převážně z rozpoznávání stálých pre-kategoriálních rysů. V západním světě patří například kuře mezi požitelná zvířata, kdežto pes nikoli, ale v mnoha asijských oblastech je naopak pes chován a pobíhá okolo domku jako u nás třeba krocán či prase a všichni vědí, že ho jednoho dne snědí.³ Kategorizační vyjednávání se stává naopak daleko přísnějším ve specializovaných oblastech MO.

Vezměme si pojmy jako nerost, rostlina či hmyz. Mnoho mluvčích, kteří by váhali, kdyby se měli rozhodnout, zda je nějaké zvíře (například sviňucha) savec, by bez váhání připustili, že moucha nebo blecha jsou hmyz. Lze říci, že jde o zoologickou kategorii, jež byla původně vyhrazena molárnímu obsahu a jež byla časem takřikajíc zcizena jádrovým obsahem? Řekl bych, že ne: tak by tomu totiž bylo, kdybychom si všimli, že běžná kompetence klidně přijala představu, podle níž jsou krávy savci (což je pojem, který si osvojujeme ve škole), je však zřejmé, že lidé rozpoznávali hmyz ještě předtím, než se taxonomie rozhodly pojmenovat takto jednu třídu ČLENOVCŮ.

Italskému termínu *mammiferi*, vytvořenému v roce 1791, odpovídá v Linného *Systema Naturae* (1758) pojmenování MAMMALIA (vztahující se poprvé také na KYTOVCE), vycházející z funkčního kritéria založeného na systému rozmnožování. V případě HMYZU (INSECTA) tomu tak není, neboť termín pochází z latinského *insectus* (kalk z řeckého *en-*

toma zoa) a znamená „useknutý“: jedná se o interpretaci morfologického rysu, který je pro tato zvířátka typický (o interpretaci instinktivního dojmu, že ona tělíčka by mohla být rozkrájena a oddělena tam, kde se jednotlivé části článkovitě spojují).⁴ „Primitivní“ kategorie hmyzu má dosud takovou sílu, že běžně označujeme za hmyz i mnoho živočichů, které zoologové za hmyz nepovažují, jako jsou například pavouci (kteří jsou sice ČLENOVCI, ale nepatří mezi HMYZ, nýbrž mezi PAVOUKOVCE). A tak by se nám v rovině JO zdálo přinejmenším podivné nepovažovat pavouky za hmyz, zatímco v rovině MO pavouk HMYZ *není*.

„Hmyz“ je tedy buď sémiozickou prvotinou pre-kategoriální povahy, již běžný jazyk daroval přírodovědcům (zatímco savci jsou kategorií, kterou v tomto případě darovali přírodovědci běžnému jazyku), anebo je v každém případě primitivní kategorií. Když takto primitivně kategorizujeme, seskupujeme předměty podle toho, k čemu nám slouží, podle jejich vztahu k našemu přežití, podle formálních analogií apod. Naše lhostejnost vůči tomu, zda je nebo není nějaké zvíře savec, je dána tím, že vědecká kategorie SAVCŮ zahrnuje nejen zvířata, jež se od sebe na první pohled velmi liší, ale také zvířata, s nimiž zacházíme odlišnými způsoby (existují koneckonců savci, které jíme my, a savci, kteří pro změnu pojídají nás), zatímco hmyz se nám jeví morfologicky víceméně podobný a vesměs stejně protivný.

Tyto primitivní kategorie jsou pro mluvčího obvykle jakýmsi rozsáhlým těsnopisným svazkem rysů, který obsahuje i instrukce k identifikaci a lokalizaci. Marconi (1997, s. 44–45) uvádí, že i když nevíme, jaký je a jak vypadá uran, přesto když nám někdo řekne, že jde o nerost, budeme pravděpodobně schopni jej identifikovat, pokud by nám jej někdo ukázal společně s nějakým nám neznámým druhem ovoce nebo zvířete. V tomto případě ale Marconi hovoří o primitivní kategorii nerostů, nikoli o třídě MINERÁLŮ. Kdybychom totiž někomu bez vědeckých znalostí řekli, aby označil ČLENOVCE mezi pavoukem, stonožkou a ortopedickou protérou, nevěděl by si rady. Když naopak (přibližně) víme, že uran je nerost, začneme hledat v primitivní neuspořádané *složce* nerostů, podobně jako když nám někdo řekne, že Ayers Rock je hora, hledáme v primitivní *složce* hor (a kdyby nám naopak

někdo řekl, že jde o kámen, hledali bychom ve složce, v níž bychom však nenalezli správné instrukce k identifikaci).

Když se teď vrátíme ke kategoriální (či slovníkové) kompetenci a k jejímu vědeckému modelu, vzpomeneme si, že nám bylo řečeno, že jednou z jejích charakteristik je to, že je složena ze *stálých* vlastností: jestliže víme, že sviňucha je KYTOVEC, KYTOVEC je SAVEC a SAVEC je ŽIVOČICH, nemůžeme pak o něčem říci, že je to sviňucha, a zároveň že to není ŽIVOČICH, a kdyby (to jen abychom se stále nedrželi kanonických příkladů) na nějaké jiné planetě byly sviňuchy roboty, skutečnost, že nejde o ŽIVOČICHY, by nám bránila považovat je za sviňuchy: a budou to tedy fiktivní sviňuchy, pseudosviňuchy, virtuální sviňuchy, ale jednoduše ne *sviňuchy*. Avšak *lidová* kompetence nám říká, že sviňucha se podobá delfinům, má zakulacený čumák, trojúhelníkovou hřbetní ploutev (a tak bychom mohli pokračovat dále o prostředí, chování, inteligenci či o tom, zda lze jíst její maso), ale každý z těchto rysů by mohl být *de facto* nestálý, protože kognitivní typ neorganizuje rysy hierarchicky a ani nijak závazně nestanovuje jejich počet či pořadí: můžeme rozlišovat sviňuchy ostronosé, tuponosé, deformované, se zubatou hřbetní ploutví, nebo sviňuchy, které prohrály v soutěži krásy *Miss Sviňucha*, avšak nejsou kvůli tomu o nic méně sviňuchami než jejich druhové kolegyně.

Rysy vědecké taxonomie jsou naopak stálé, protože jsou hierarchicky organizovány v systému hyperonymie a hyponymie: je-li pavouk z třídy PAVOUKOVČŮ, nemůže nebýt z kmene ČLENOVCŮ, ledaže by se zhroutil celý kategoriální systém; avšak právě proto, že je pavouk PAVOUKOVEC, nemůže zároveň být HMYZEM.

Také v rovině JO je naše vědění organizováno do *souborů* a *složek*, jen s tím rozdílem, že tato organizace není hierarchická. Podívejme se znovu na některé rysy spojené s definicí myši, o nichž byla řeč v podkapitole 3.4.3.

Lidé věří, že jsou všechny stejného druhu

Lidé si myslí, že žijí tam, kde žijí i lidé –

Člověk může myš držet v ruce – (dost lidí je v ruce držet nechce)

To znamená, že *soubor* s myši může být umístěn jak do *složky* „zvířata, která žijí v domě“ (kde už je soubor s kočkami), tak i do *složky* „odporná zvířata“ nejen s mouchami a šváby (kteří také figurují mezi zvířaty obvyklými lidské příbytky), ale i s housenkami a hady. Tentýž soubor může být příležitostně umísťován do více složek najednou a může z nich být vyjímán v závislosti na kontextech a situacích. A jak také dobře víme, primitivní myšlení postupuje jako kutil na způsob *bricolage*, což je forma uspořádání, jejímž cílem není hierarchická organizace.⁵

Jestliže to probíhá takto, pak z daného *souboru* nemusí nutně vyplývat charakteristika *složky* jako ve vědeckých taxonomiích, jinak řečeno je velmi snadné takové vyplývání popřít, když se nám nehodí: kdo chová překrásné bílé myšky, určitě je neklade do třídy odporných zvířat. Králík je v Austrálii považován za škůdce a na některých čínských trzích jsou jako oblíbená pochoutka vystavovány v klecích jisté „věci“, které se nám jeví jako potkani, a které kdyby se objevily na chodbě našich domů, vyvolaly by zděšení. Mimochodem po tisíciletí patřila kuřata mezi zvířata chovaná na dvoře, avšak (ne-li pro nás, alespoň pro naše předky) v této složce bude figurovat jen jeden konkrétní druh *domácího kuřete*, zatímco všechny ostatní druhy budeme klasifikovat jako zvířata určená k průmyslovému chovu. V rovině MO je kuře PŤÁK a nemůže tomu být jinak, kdežto v rovině JO kuře (jež je ptákem jen do jisté míry a určitě méně než orel) může, ale nemusí být klasifikováno jako zvíře chované na dvoře.

4.4. Stálé a nestálé vlastnosti

Znemožňuje tedy primitivní povaha nevědeckých kategorizací existenci stálých vlastností? Zdá se, že ne, neboť bylo správně poukázáno (Violi, 1997, 2.2.2.3), že některé rysy se jeví jako *odolnější* než jiné a že tyto stálé, rezistentní rysy nejsou jen kategoriálními nálepkami jako ZVÍŘE nebo HMOTNÝ PŘEDMĚT. V životě semiózy zjišťujeme, že se často bráníme odhlédnout i od některých „faktuálních“ vlastností, které se nám zdají výraznější a charakterističtější než jiné. Mnoho lidí by jistě přijalo

to, že sviňucha není *SAVEC* (viděli jsme už, že to není vlastnost, která by byla součástí *KT* sviňuchy, a ta se také po staletí považovala za rybu), ale (spokojíme-li se s tím málem, co se obvykle o sviňuchách ví) těžko by se smířili s představou, že sviňuchy žijí na stromech. Jak tedy vysvětlit, že některé negace se jeví jako silnější než jiné?

Violiová (1997, 7.2) rozlišuje vlastnosti *esenciální* a *typické*: to, že je kočka zvíře, je její esenciální vlastnost, to, že mňouká, je vlastnost typická, a od tohoto druhého rysu můžeme odhlédnout, zatímco od prvního nikoli. Pokud by tomu tak bylo, měli bychom před sebou opět onen starý rozdíl mezi vlastnostmi slovníkovými a encyklopedickými. Violiová (1997, 7.3.1.3) však považuje za stálé vlastnosti i funkční rysy (jež jsou pevně spojeny s *KT* díky typické *afordanci* daného předmětu), takže je obtížné říci, že něco je krabice, a zároveň popřít, že do ní lze vkládat předměty (a pokud by to opravdu nebylo možné, šlo by o *falešnou* krabici).⁶

Podívejme se na následující výroky:

- (1) *Myši nejsou SAVCI*. Jde o sémiotické tvrzení o slovníkových konvencích, které platí pro určitý jazyk, nebo lépe řečeno jde o tvrzení týkající se platného taxonomického paradigmatu. V rámci tohoto paradigmatu je tvrzení určitě nepravdivé, ale mnozí by dokázali poznat a pojmenovat myš, aniž by věděli, že (1) je nepravdivé. Možná že (1) je třeba rozumět ve smyslu „Na základě nových faktických důkazů o reprodukčním procesu tvrdím, že myši již nadále nelze řadit mezi *SAVCE*“. Jak uvidíme v podkapitole 4.5, taková tvrzení po osmdesát let kolovala o ptakopysku. V tomto smyslu byl důkaz o jejich pravdivosti primárně na vědcích, kteří empiricky zkoumali fyziologii a anatomii zvířete. Avšak stačilo by samozřejmě pozměnit taxonomické kritérium, abychom mohli tvrdit, že ptakopysk není *SAVEC*. V každém případě se tvrzení (1) nevztahuje ke *KT* ani k *JO* myši a není součástí oné oblasti sdílené kompetence, o níž jsem hovořil v podkapitole 3.5.2. Je nanejvýš součástí *MO*, a nechť si sami zoologové rozhodnou, co je pro ně více či méně stálá nebo nestálá vlastnost.

- (2) *Myši nemají ocas*. Pokud by toto tvrzení bylo míněno jako výrok s obecným kvantifikátorem, který se týká všech existujících myší, stačilo by ukázat alespoň jednu myš s ocáskem, abychom jej falsifikovali. Myslím ale, že v běžném životě takové výroky často nepronášíme, protože by předpokládaly, že mluvčí předem provede průzkum všech (miliard) myší, jedné pro druhé. Tento výrok by tedy bylo třeba přepsat jednoduše jako „vlastnost mít ocas není součástí *KT* myši ani *JO* myši“. Viděli jsme, že *JO* jsou veřejně kontrolovatelné, a tak bych řekl, že tvrzení (2) lze snadno popřít. Ony věci, které my rozpoznáváme jako myši, mají (obvykle) ocas, a ocas má i stereotyp myši stejně jako její prototyp, pokud někde existuje. Stěží by se asi našel někdo, kdo by vyslovil (2), ale stalo se, jak uvidíme, že kdosi prohlásil, že samička ptakopyska nemá bradavky (bylo to ve chvíli, kdy se *KT* teprve stabilizoval). Je tedy vlastnost mít ocas stálá, anebo nestálá? Já myslím, že otázka není položena dobře: když dojde na interpretaci *KT*, jsou si v zásadě všechny vlastnosti rovnocenné, mimo jiné i proto, že musíme teprve zjistit, do jaké míry je typ skutečně a integrálně sdílen všemi mluvčími. Opravdovým kontrolním testem je rozpoznání *výskytu*. Přejdeme proto k dalším příkladům.
- (3) *Toto je myš, ale nemá ocas*. Je určitě možné objevit mrtvou myšku a rozpoznat ji i přes takové zmrzačení. Náš *KT* myši obsahuje i charakteristický ocásek, ale jde o vlastnost *nestálou*.
- (4) *Toto je myš, ale není to zvíře*. Zde musíme zopakovat to, co jsme už řekli: to, že něčemu přisoudíme životnost, ještě neznamená, že něco přiřazujeme k nějaké kategorii, jde totiž o percepční prvotinu, o pre-kategoriální zkušenost. Nemáme-li před sebou živého tvora, nemůže to být ani myš (a mohlo by se zase jednat o nějakého myšího robota, kterého na mnoha stránkách knih o filozofii jazyka honí kocouři roboti). A tak vlastnost být živočichem je *stálou* vlastností.
- (5) *Toto je myš, ale má sinusoidně stáčenou, kulatou a na obou koncích zploštělou formu jako úhoř*. Za předpokladu, že někdo, kdo by nemusel skládat zkoušku z filozofie jazyka, by byl tak praštěný, že by

se vší vážností vyslovil (5), těžko bychom souhlasili. Součástí nezbytných (nikoli stálých) podmínek pro to, abychom rozpoznali myš jako takovou, je její téměř oválná forma, která se směrem k čumáku mírně zašpičatuje. Důležitost tohoto *Gestaltu* je taková, že pak můžeme smlouvat o ocásku, a dokonce i o tlapkách. Jakmile jednou máme *Gestalt* myši, umožňuje nám *dedukci* tlapek a ocásku (*jestliže myš, pak ocas*).⁷ Naopak stopy po čtyřech tlapičkách či přítomnost ocásku nám umožňují pouze *abdukci* myši, která tu není. V takovém případě se chováme jako paleontolog, který je z čelisti schopen rekonstruovat celou lebku, ale jen proto, že se vztahuje ke KT, byť jen hypotetickému, onoho prehistorického tvora. To znamená, že pokud je součástí KT i 3D model, hraje tak důležitou roli při rozpoznávání a identifikaci, že od něj nelze abstrahovat.

- (6) *Toto je myš, ale měří 80 metrů a váží 5 metráků.* Nelze vyloučit, že pokud by si někdo zahrával s genetickým inženýrstvím, bylo by jednoho dne možné takové tvrzení pronést. Řekl bych ale, že v takovém případě bychom spíš hovořili o vzniku nového druhu (a odlišovali bychom pak myši₂ od normálních myši₁). Stačí si představit odlišný tón, s jakým by někdo podal tvrzení *v kuchyni je myš* podle toho, zda by měl na mysli myš₁, anebo myš₂. To znamená, že součástí KT myši jsou i standardní rozměry, které i přesto, že lze o nich vyjednávat, nemohou přesáhnout určitou kritickou hranici. Slavnou se stala jedna Searlova otázka (1979), totiž proč když si v restauraci objednáme hamburger, nečekáme, že nám číšník donese hamburger dlouhý jednu míli a uzavřený v plastové krychli. Je zajímavé, že nedlouho poté, co tento příklad spatřil světlo světa, jeden řetězec amerických restaurací vypracoval manuál určený vlastním kuchařům, v němž byly specifikovány rozměry, váha, stupeň tepelného zpracování a množství ingrediencí potřebných k přípravě standardního hamburgeru; a nikoli proto, aby odpověděli Searlovi, ale proto, že je ekonomicky a průmyslově vzato důležité definovat standardní pojem hamburger. Samozřejmě že to, co onen řetězec restaurací vypracoval, nebyl jen KT, ale také MO termínu *hamburger*: a zároveň se tak stanovovaly jádrové podmínky

důležité k tomu, aby kdokoli mohl intersubjektivně přijatelným a sdělitelným způsobem disponovat typem hamburgeru, pokud ne přímo co do specifikací váhy a tepelného zpracování, pak alespoň pokud jde o rozměry a přibližnou konzistenci. A tak se taková vlastnost, jako jsou standardní rozměry, jeví přinejmenším stěží odstranitelná, ne-li přímo neodstranitelná, a tedy stálá. Je jistě méně zářející říci, že tu je myš vážící osm metráků, než prohlásit, že tu je myš, která není zvíře, ale pokud proto, abychom obhájili první tvrzení, musíme připustit, že jde například o *pohádkovou* myš, k tomu, abychom obhájili druhé tvrzení, je třeba přinejmenším postulovat zcela nepravděpodobný možný svět, v němž budou myši alespoň *fiktivní* či *nepravé*.

- (7) *Toto je slon, ale nemá chobot.* Tady je potřeba rozlišit propozici *toto je slon, ale už nemá chobot* (podobný případ jako myš bez ocásku) od tvrzení, že dané zvíře je slon, a přesto nemá chobot, ale jiný typ čumáku (jako třeba klokan nebo albatros). Myslím, že na to by kdokoli reagoval slovy, že v takovém případě už nejde o slona, ale o nějaké jiné zvíře. Lze si asi představit, že existují druhy bezocasých myšek, ale představa zvláštního druhu slonů, kteří nemají chobot, nám přesvědčivá nepřipadá. Tento případ je vlastně podobný (5). Chobot je součástí charakteristického *Gestaltu* slona (daleko víc než kly, neptejte se mě ale proč, jen si zkuste nakreslit krásného slona s chobotem a bez klů – ostatní by měli bez potíží poznat, že jde o slona; pokud ale nakreslíte zvíře s kly a s kulatým čumákem, jaký má sviňucha, nikdo neřekne, že jste vypodobnili slona). Můžeme nanejvýš říci, že přítomnost chobotu ještě není dostatečná k tomu, abychom rozpoznali slona, protože by také mohl patřit mamutovi, ale jeho nepřítomnost zcela jistě slona ze hry vyřazuje. Jde tedy o *stálou* vlastnost.

Tento příklad naznačuje, že nestálé vlastnosti by mohly být *dostatečnými* podmínkami pro rozpoznávání (něco jako zápalka, jíž škrtneme, abychom získali oheň), zatímco stálé vlastnosti lze považovat za *nutné* podmínky (v tom smyslu, v jakém k rozdělení ohně potřebujeme kyslík). Rozdíl je v tom, že ve fyzice a v chemii lze experimentálně zjistit, jaké

podmínky jsou skutečně nutné, kdežto v našem případě závisí nutnost podmínek na mnoha percepčních i kulturních faktorech. Zdá se intuitivně přijatelné, že zvíře, které by příroda nevybavila chobotem, by už nebylo tím, čemu jsme se rozhodli říkat slon. A co kdyby příroda vyprodukovala nosorožce bez rohu? Já myslím, že bychom ho pak museli zařadit mezi jiné druhy a také ho jinak pojmenovat, už jen proto, že by nám to diktovala etymologie. Přesto mám pocit, že bychom v případě nosorožce byli shovívavější a pružnější, než kdyby šlo o slona. Je totiž pravda, že zatímco nosorožec indický (*Rhinoceros unicornis*), kterého pravděpodobně viděl Marco Polo, má jen jeden roh, nosorožec africký má dva (proto *Diceros bicornis*); a jak víme, Longhi kdysi namaloval nosorožce, a všichni ho také jako nosorožce poznáme, přestože žádný roh na obraze nemá.

To, že považujeme nějakou vlastnost za *stálou*, závisí na historii našich percepčních zkušeností. Černé pruhy, jaké má zebra, se nám jeví jako stálé vlastnosti, ale stačilo by, kdyby se během evoluce vyvinuly druhy koňů a oslů s podobně pruhovanou srstí, a rázem by se pruhy staly vlastností velmi nepodstatnou, neboť bychom přesunuli svou pozornost na nějaké jiné charakteristické rysy. A totéž by se možná stalo i v možném světě, v němž by všichni čtyřnozí tvorové měli chobot. Pak by se – možná – jako stálá vlastnost jevily právě kly.

Veškerá literární a kinematografická ikonografie nás naučila tomu, že jednou ze stálých vlastností, díky níž rozpoznáme indiána, jsou pera: pak ale přišel John Ford s filmem *Přepadení* (Stagecoach) a měl tu ikonografickou odvahu předvést znenadání na vrcholku kopce Geronima a jeho muže bez charakteristických per, a celý sál se chvěl v napjatém očekávání útoku na dostavník, neboť všichni bezpečně rozpoznali rudé tváře (v černobílém filmu). Mohli bychom říci, že Ford nejspíš objevil další stálé vlastnosti, které zásadně determinují náš KT, možná pomalované tváře, lhostejný výraz obličeje, nehybný pohled, kdovi.⁸ Podařilo se mu nás ale přesvědčit tím, že vytvořil kontext (sít intertextuálních odkazů a systém očekávání), který některé fyziognomické rysy, např. pozici na vrcholku kopce, přítomnost jistých zbraní a ošacení, učinil důležitějšími než přítomnost per. To, že relevanci některých vlastností

stanovuje kontext, už bylo řečeno v Eco (1979 a 1994). Souhlasím tedy s Violiovou (1997, 9.2.1 a 10.3.3), když kontextu nakonec přisuzuje schopnost a funkci vybírat stálé nesmazatelné vlastnosti. Esenciální vlastnosti jsou tedy ty, které nelze popírat, chceme-li v daném kontextu nadále pokračovat v komunikaci, a které lze popřít jen tím, že bychom znovu vyjednávali a nově se dohadovali o významu termínů, jež používáme.

Někdy může být kontext dán v rámci nějaké epochy a kultury, a jen v takových případech se jako stálé jeví slovníkové vlastnosti, které se vztahují ke způsobu, jakým tato kultura klasifikuje předměty svého poznání. Avšak i v těchto případech se věci dějí poměrně složitým způsobem a často dochází i k různým zvratům. Což nám znovu potvrdí to, na co čtenář pravděpodobně čeká již delší dobu, totiž pravdivý příběh ptakopyska.

4.5. Pravdivý příběh ptakopyska⁹

4.5.1. „Watermole“ či „duckbilled platypus“

V roce 1798 zasílá přírodovědec jménem Dobson do Britského muzea vycpanou kůži zvířátka, jemuž australští osadníci měli ve zvyku říkat *watermole* nebo *duckbilled platypus*. Podle zprávy, s níž přišel v roce 1802¹⁰ Collins, se na podobné zvíře narazilo už v listopadu 1797 na břehu jezera poblíž Hawkesbury: bylo velké asi jako krtek, mělo malé oči, přední tlapky se čtyřmi prsty spojenými blánou, jež byla o něco větší než ta, která spojovala prsty zadních nohou. Mělo ocas, zobák jako kachna, plavalo pomocí nohou, které mu sloužily i k hloubení nor. Šlo bezpochyby o obojživelníka. Collinsův text také obsahuje velmi nepřesný obrázek: zvíře na něm vypadá jako tuleň, plejtvák či delfín, jako by mu byl na základě toho, že plave, přisouzen generický KT mořského tvora. Možná ale, že obrázek pochází z jiného zdroje. Jak vypráví Gould (1991, s. 19), v roce 1793 se kapitán Bligh (ano, právě ten z lodi *Bounty*) setkává s ježurou (kterou si opekl a s chutí pojedl). My dnes víme, že ježura je příbuzná s ptakopyskem, a společně jsou výhradními zástupci řádu PTAKOŘITNÝCH

(monotremata). Bligh ježuru pečlivě nakreslí a obrázek, který se velmi podobá Collinsovu ptakopyskovi, je zveřejněn v roce 1802. Nevím, jestli Collins viděl Blighův obrázek, a pokud ne, tím líp: znamenalo by to, že oba kreslíři zachytili u dvou odlišných zvířat společné obecné rysy a odhlédli od rysů specifických (Collins nezachytil příliš věrně ptakopyskův zobák, vypadá spíš jako zobák ježury, vhodný k pojidání mravenců).

Vraťme se k vycpanému ptakopyskovi, který se objeví v Londýně a kterého v roce 1799 George Shaw označí za *Platypus anatinus*.¹¹ Shaw (jenž může mimochodem zkoumat pouze kůži, a nikoli vnitřní orgány) neskrývá údiv a rozpaky: připadá mu, jako by šlo o kachní zobák naroubovaný (*engrafted*) na hlavu čtyřnožce. Termín nebyl zvolen čistě náhodně. Kůže totiž dorazila po dlouhé plavbě po Indickém oceánu a v té době byli všude známí čínští dábelští taxidermisté, kteří byli velmi šikovní v roubování například rybích ocasů na tělo opice, a vytvářeli tak sirenoïdní monstra. Shaw má tedy dobré důvody zpočátku předpokládat, že jde o „klamavý a uměle sestavený předmět“, pak ale připustí, že se mu nepodařilo objevit žádný náznak podvodu. Jeho reakce je však zajímavá: zvíře je mu neznámé, nemá k dispozici žádné prostředky, aby ho rozpoznal, a proto se raději domnívá, že neexistuje. Jelikož je to ale vědec, pokračuje v bádání. A hned od začátku osciluje mezi Slovníkem a Encyklopedií.

Aby porozuměl tomu, co před sebou vidí, pokouší se hned o nějakou klasifikaci: zdá se mu, že *platypus* představuje nový a jedinečný *genus*, který by měl být uvnitř Linného organizace QUADRUPEDIA [ČTYŘNOŽCI] umístěn do řádu BRUTA [CHUDOZUBÍ] a měl by figurovat vedle řádu MYRMECOPHAGA [MRAVENEČNÍCI]. Potom hned od kategorií přechází k vlastnostem a popisuje stavbu těla, srst, ocas, zobák, ostruhy, zbarvení, velikost (13 palců), nohy, čelist, nozdry; nenachází zuby, uvádí, že jeho exempláři chybí jazyk, pozoruje něco, co se mu jeví jako oči, ale jsou příliš malé a pokryté srstí, takže nemohou umožňovat dobré vidění, proto se mu zdají podobné očím krtka. Říká, že musí být dobře přizpůsoben životu ve vodě, a předpokládá, že se ptakopysk živí vodními živočichy a rostlinami. Cituje Buffona: cokoli může Příroda stvořit, bylo také opravdu stvořeno.

Shaw se k popisu vrací v roce 1800¹² a opět neskrývá rozpaky a pochybnosti, když se neodvažuje zařadit zvíře mezi ČTYŘNOŽCE. Říká, že ví o dalších dvou exemplářích, které guvernér Nového Holandska, Hunter, poslal Josephu Banksovi, a které by měly rozptýlit jakékoli podezření z podvodu. Tyto exempláře (a zdá se, že Hunter zaslal ještě jeden do Literary and Philosophical Society v Newcastlu) později popíše Bewick v Dodatku ke čtvrtému vydání své *General History of Quadrupeds* jako zvířata *sui generis* s trojí přirozeností ryby, ptáka a čtyřnožce... Bewick prohlašuje, že bychom se neměli pouštět do pokusů zvíře zařazovat podle platných klasifikací, ale spokojit se s popisem těchto podivných zvířat tak, jak nám byla předána. Třebaže pak následuje obrázek s popisem „Obojživelné zvíře“, vidíme, že Bewick se zdráhá klasifikovat je jako RYBU, PTÁKA či ČTYŘNOŽCE, ale přesto u něho rozeznává morfologické rysy charakteristické pro ryby, ptáky i čtyřnožce.

Konečně dorazí kompletní exempláře celého zvířete uložené v lihu. Avšak ještě v roce 1800 Němec Blumenbach získává jeden vycpaný exemplář (dva další, naložené v lihu se k němu dostanou až o rok později) a nazve zvíře *Ornithorhynchus paradoxus*. Volba adjektiva je překvapivá, neboť neodpovídá taxonomickému úzu a naznačuje nám, že Blumenbach se pokouší o kategorizaci něčeho nekategorizovatelného. Po něm se nakonec ujme termín *Ornithorhynchus anatinus* (a všimněme si, že pojmenování je sice slovníkové, ale vychází z encyklopedického popisu, protože znamená „mající ptačí nos a podobný kachně“).

V roce 1802 dva v lihu naložené exempláře (samce a samičky), které viděl i Blumenbach, dostává k popisu Home, jenž také říká, že zvíře neplave na hladině, ale podobně jako želva se vynořuje, aby se nadechlo. Jelikož před sebou vidí čtyřnohého tvora, který má srst, Home jej hned považuje za SAVCE. Avšak SAVEC by měl mít mléčné žlázy s bradavkami. Samička ptakopyska však nejenže tuto vlastnost nevykazuje, ale její vejcovod se, místo aby vytvářel dělohu, otevírá v kloaku, již mají PTÁCI a PLAZI; tato kloaka slouží nejen jako vývod pro močovody a střeva, ale také k reprodukci. Home je anatom, ne taxonom, a tak mu příliš nejde o klasifikaci a omezuje se na to, co vidí. Analogie s rozmnožovacím ústrojím PTÁKŮ a PLAZŮ ho však nemůže nepřimět k tomu, aby

ptakopyska také považoval za zástupce VEJCORODÝCH nebo jen za vejcorodého živočicha (jak dnes víme, ptakopysk je sice vejcorodý, ale nepatří mezi VEJCORODÉ), a dospěje k tomu, že by se mohlo jednat o vejco-živorodého tvora: vejce se vytvoří uvnitř mateřského těla, ale pak se rozpustí. V této hypotéze bude Homa následovat i anatom Richard Owen, ale nakonec se v roce 1819 přikloní k předpokladu živorodosti (a obecně se tato hypotéza objeví pokaždé, když přijde řeč na paradox, jímž je zvíře se srstí, které se rodí z vajec).

Home také pozoruje, že se ptakopysk podobá ježuru, jak ji popsal už Shaw v roce 1792. Avšak dvě podobná zvířata by měla spadat pod společný rod, a proto navrhuje, že by to mohl být *Ornithorhynchus Hystrix*. Pak už se dlouze rozepisuje o ostruhách na zadních nohou u samce, o hladkém zobáku a o zbytku těla porostlém srstí, o vráscitém jazyku, který plní funkci zubů, o penisu uzpůsobeném k přenosu semene a o jeho vnějším otvoru, jenž je rozdělen do několika dalších otvorů tak, aby mohlo být semeno rozptýleno po širší ploše, atd. Nakonec hovoří o „kmeni“ (*tribe*), který je bezpochyby příbuzný s PTÁKY a OBOŽIVELNÍKY, a ještě před Darwinem tak razí cestu představě, jež je velmi blízká evolučnímu pohledu.

4.5.2. Mléčné žlázy bez bradavek

V roce 1803 Étienne Geoffroy de Saint-Hilaire, evolucionista *ante litteram*, vytváří kategorii MONOTREMATA (a také zde termín popisuje vlastnost „mající jen jeden otvor“). Sice ještě neví, kam je umístit, ale předpokládá, že jsou vejcorodí. V roce 1809 Lamarck zakládá novou třídu PROTOTHERIA [VEJCORODÍ] a prohlásí, že nejde o SAVCE, protože nemají mléčné žlázy, jde však pravděpodobně o živočichy vejcorodé, nejde ani o PTÁKY, neboť nemají křídla, a nejsou to ani PLAZI, protože mají srdce se čtyřmi komorami.¹³ Kdyby třída definovala esenci, měli bychom tu dva krásné případy čistého nominalismu. V tuto chvíli ale potřeba kategorizovat popustí uzdu vědecké fantazii: v roce 1811 Illiger hovoří o podtřídě REPTANTIA [LEZOUCÍ] jako o prostředníku mezi

PLAZY a SAVCI, v roce 1812 je Blainville považuje za SAVCE řádu ORNITHODELPHIA [PTAKOŘITNÍ].

Je jasné, že podle svých vlastností může být zvíře zařazeno do obou tříd. Kdosi sice poznamenal, že novorozené mládě se zobákem nemůže sát mléko, a proto je potřeba SAVCE pustit z hlavy. Ale faktem zůstává, že i jediná hypotéza týkající se třídy vede k tomu, že se některé vlastnosti hledají a jiné přehlízejí, nebo dokonce popírají.

Podívejme se na otázku mléčných žláz, které v roce 1824 objevil německý anatom Meckel. Jsou značně velké, pokrývají téměř celé tělo od předních končetin až po zadní, ale jsou viditelné jen v době kojení, neboť poté se redukují, a to vysvětluje, proč do té doby nebyly ještě objeveny.

Je zvíře, které má mléčné žlázy, SAVEC? Ano, pokud má i bradavky. Ty ale ptakopyscí samice (nemluvě o samci) nemá. Naopak má na povrchu pórovité žlázy, jako by šlo o potní žlázy, které vylučují mléko. Dnes víme, že to tak opravdu je a že mládě přijímá mléko nikoli sáním, ale olizováním, ale Saint-Hilaire nedělal zas tak velkou chybu, když odmítal považovat tyto orgány za mléčné žlázy, mimo jiné i proto, že byl pevně přesvědčen, že MONOTREMATA jsou VEJCORODÍ, a že tedy nemohou být SAVCI. Považoval tedy žlázy, které objevil Meckel, za něco podobného postranním žlázám rejšků, které vylučují sekret přitahující samce v období páření. Mohou to být žlázy, jež produkují páchnoucí substance, anebo látka, díky níž srst nepropouští vodu, anebo něco jako takzvané mléčné žlázy sviňuch a velryb, které nevylučují mléko, ale hlen či maz (ale jakmile se objevila tato hypotéza, našla se hned kojící sviňucha vylučující mléko). Meckel odebere z těchto žláz substanci podobnou mléku, a Saint-Hilaire prohlásí, že to není mléko, nýbrž hlen, který se ve vodě sráží, a slouží tak jako potrava pro mláďata.

Avšak Owen jakožto zastánce vejco-živorodosti tuto látku rozpustí v alkoholu a získá něco, co se jeví jako mléko, nikoli jako hlen. Saint-Hilaire se nevzdává. Rozmnožovací ústrojí je charakteristické pro VEJCORODÉHO živočicha, vejcorodý živočich může pouze snášet vejce a zvíře, které se líhne z vajec, nemůže být kojeno. Nemohou-li tedy být MONOTREMATA SAVCI, nejsou-li PTÁCI, protože nemají křídla ani peří, nejsou-li PLAZI, protože jsou teplokrevní, a nemohou-li patřit ani mezi RYBY,

neboť mají plíce pokryté pleurou a bránicí oddělené od dutiny břišní, rozhodne se Saint-Hilaire v roce 1829, že je potřeba pro ně vymyslet pátou třídu OBRATLOVCŮ (všimněme si, že v té době netvořili OBOŽI-VELNÍCI ještě samostatnou třídu a byli běžně řazeni mezi PLAZY).

Při tom se Saint-Hilaire odvolává na princip, který se mi zdá velmi důležitý. Taxonomie, tvrdí, nejsou jen způsoby třídění, ale také návody k dalšímu postupu. Pokud se zařadí MONOTREMATA mezi SAVCE, celá otázka se bude považovat za vyřešenou, zatímco pokud je prozatím necháme stranou, budeme nuceni dál hledat jejich nové vlastnosti. Saint-Hilaire v jistém smyslu navrhuje vytvořit „otevřený“ *genus*, aby hloupě neustrnul v popisu neznámého předmětu, typ, který si musí zachovat schopnost podněcovat k hypotézám. A proto umíněně čeká, že se ona vejce, která zatím nebyla objevena, jednoho dne přece jen někde ukáží.

4.5.3. Hledání ztraceného vejce

Jak už dnes víme, Saint-Hilaire bitvu o mléčné žlázy prohraje (a tak bude ptakopysk napříště SAVCEM, i když působí společně s ježurou poněkud nepatříčně v postranním řádu PTAKOŘITNÝCH), ale zvítězí v bitvě o vejce.

Na ty upozorňuje už v r. 1817 John Jameson ve své zprávě ze Sydney. Údaj není nikterak jistý, ale Saint-Hilaire jej v roce 1824 považuje za ověřený. Není snadné spatřit ptakopyska, když klade vejce (předpokládá se, že tak činí v ústraní ve své noře, která je pozorovatelům nepřístupná), a proto se pozorovatelé s důvěrou obracejí na ty, kdo by měli vědět více, tedy na domorodce. Patrick Hill v roce 1822 píše: „Cookoogong, domorodý náčelník kmene Boorah-Boorah, říká, že oni vědí moc dobře, že zvíře klade vejce, která se svými rozměry, barvou a tvarem podobají slepičím.“ My dnes víme, že vejce jsou ve skutečnosti maličká, kolem 15 milimetrů: buď se tedy Cookoogong mýlí ve velikosti, nebo se špatně vyjadřuje anglicky, anebo Hill nerozumí jeho jazyku. Není ani vyloučeno, že náčelník domorodců zalhal, aby pozorovateli udělal radost.

V roce 1829 dostává Saint-Hilaire další zprávy: někdo prý spatřil vejce uložená v jámě v písku, tentokrát velká jako vejce nějakého opeřence, hada nebo ještěrky. Kromě toho dorazí i obrázek, a tak se zdá, že je informátoři opravdu viděli. Bohužel se má dnes za to, že šlo pravděpodobně o vejce želví, *Chelodina Longicollis*. Mimoto je Saint-Hilaire toho názoru, že vejce takové velikosti by nemohlo projít pánevním otvorem ptakopysčí samice – a tak má pravdu i se mýlí zároveň, neboť nebere v úvahu, že byla nalezena v písku pravděpodobně v pokročilém stadiu vývinu.

V roce 1831 otevřel poručík Maule některé nory a objevil v nich skořápky od vajec. Protivníci vejcorodosti prohlásí, že jde o výkaly pokryté solí pocházející z moči, jak tomu je u ptáků, neboť jak moč, tak výkaly odcházejí z těla jediným vývodem. V roce 1834 se doktoru Georgi Bennettovi, jenž je z řad zastánců živorodosti, podaří domorodé informátory hovořící o vejcích přivést k tomu, aby si sami protiřečili: nakreslí jim oválné vejce a domorodci řeknou, že je to vejce *Mullagong*; pak jim nakreslí vejce kulaté a oni zopakují, že jde o *cabango* (vejce) *Mullagong*. Potom ale prohlásí, že mládata se „tumble down“, tedy že se vykutálejí. Z vejce se ale nelze vykutálet, jen z mateřského lůna. Bennett připouští, že se domorodci neumějí moc dobře vyjadřovat v angličtině, kdoví, na co se jich ptal a co mu odpověděli, a bůhví, jak vypadala jeho oválná a kulatá vejce, kdepak *gavagai*...

V roce 1865 dostane Richard Owen (jeden z odpůrců vejcorodosti) dopis, jež jistý Nicholson odeslal v září 1864 a v němž hovoří o tom, jak byla deset měsíců předtím odchycena samice a předána místnímu výkupčímu zlata. Ten ji zavřel do klece a příští ráno našel dvě vejce velká asi jako vejce vrány, měkká a bez vápníkové skořápky. Nicholson tvrdí, že je sám viděl, ale že je dva dny nato někdo vyhodil a zvíře zabil (přičemž v útrokách objevil množství toho, čemu informátoři říkali „vejce“ – ale možná šlo jen o vajíčka). Následující dopis od výkupčího tento údaj pravděpodobně potvrzuje. Owen oba dopisy zveřejní, ale klade si otázku, co ona dvě domnělá vejce obsahovala. Kdyby je byl někdo otevřel a uviděl zárodek nebo alespoň žloutek, kdyby je byl někdo uložil do láhve s lihem... Ale o tom se bohužel nic neví. Možná byla

jen důsledkem náhlého potratu, který způsobilo zděšení. Burrell (1927, s. 44) je nucen dát za pravdu Owenovi, který postupuje jako skutečný vědec; kromě toho podotýká, že vejce nemohla mít velikost podobnou té, jakou mají vejce opeřenců, jako je třeba vrána, a neskrývá podezření, že šlo o žert nějakého vtipálka, který do klece vložil vejce ptačí.

Debata další léta pokračuje na stránkách vědeckých žurnálů a teprve v roce 1884 (zhruba osmdesát šest let poté, co bylo zvíře objeveno) posílá W. H. Caldwell, jenž prováděl výzkum přímo na místě, slavný telegram adresovaný univerzitě v Sydney: „Monotremes oviparous, ovum meroblastic“ [ptakořitní vejcorodí, vejce meroblastické] (v němž se druhá informace týká způsobu buněčného dělení zárodku, který je typický pro plazy a ptáky).

Konec sporu. ПТАКОРИТНИ JSOU VEJCORODÍ SAVCI.

4.6. Smlouvání

4.6.1. Osmdesát let vyjednávání

Jaké z tohoto příběhu plyne ponaučení? Především bychom mohli říci, že jde o nádherný příklad toho, jak lze pozorovací výpovědi pronášet pouze ve světle nějakého konceptuálního rámce či teorie, které jim dodávají smysl; jinými slovy jde o příklad, jak první pokus pochopit to, co vidíme, spočívá v tom, že se novou zkušenost snažíme vtěsnat do předem daného kategoriálního systému (jak jsme to viděli u Marca Pola a jeho nosorožců). Zároveň je ale třeba také říci, že přímá pozorování tento kategoriální rámec zpochybňují, jak tomu bylo i v případě Marca Pola, a proto se pokoušíme rámec přizpůsobit. A přitom postupujeme paralelně tak, že přizpůsobujeme kategoriální rámec novým pozorovacím výpovědím a zároveň uznáváme za pravdivé pozorovací výpovědi jen ty, které odpovídají přijatému kategoriálnímu rámci. Jak postupně kategorizujeme, očekáváme, že přijdeme na další nové vlastnosti (jež budou mít samozřejmě podobu neuspořádané encyklopedie); jak postupně nacházíme nové vlastnosti, pokoušíme se o restrukturalizaci ka-

tegoriálního uspořádání. Avšak jakákoli hypotéza o kategoriálním rámci, již přijímáme, ovlivňuje způsob, jakým produkujeme pozorovací věty a uznáváme jejich platnost (proto ten, kdo chce považovat ptakopyska za savce, nehledá vejce nebo jejich existenci popírá, když se objeví na scéně, zatímco ten, kdo chce ptakopyska považovat za vejcorodého tvora, se pokouší zpochybňovat mléčné žlázy a jejich mléko). Taková je dialektika poznatků a poznání neboli poznání a vědění.

Je však takový závěr dostatečný? Ve skutečnosti někdo nakonec dokázal existenci jak mléčných žláz, tak vajec. Mohli bychom říci, že v obou případech zvítězila nějaká teorie tím, že přinutila vědce v terénu hledat něco, co tu podle teorie bylo, a že kdyby se prosadilo jedno akademické bratrstvo na úkor jiného (neboť i to je mechanismus, jakým se teorie utkávají), možná by se nikdy nenašly ani mléčné žlázy, ani vejce. Faktem ale zůstává, že nakonec byly objeveny jak mléčné žlázy, tak vejce, takže je dnes poměrně obtížné popírat, že ptakopysk kojí svá mláďata, přestože také klade vejce.

Ptakopyskův příběh by nám tak údajně dokazoval, že v poslední instanci vítězí fakta nad teoriemi (a že tedy, jak tomu chtěl Peirce, Pochodeň pravdy jde v každém případě a navzdory všem obtížím stále vpřed). Avšak soudě podle toho, co se lze dočíst v odborné literatuře, stále se ještě nacházejí mnohé nové a netušené ptakopyskovy vlastnosti, a mohli bychom říci, že je to proto, že vítězná teorie jej zařadila mezi savce. Peirce by nás uklidnil: stačí jen počkat, nakonec Společenství dojde k nějakému konsensu.

Připomeňme však Shawovo rozhodnutí z roku 1799: možná by šlo neznámé zvíře hned nějak klasifikovat, ale prozatím popíšme, co je jasné vidět. A to, co se přírodovědci o ptakopyskovi dozvěděli ještě předtím, než se rozhodli zařadit ho do nějaké třídy, a zároveň i během té doby, co o něm vedli spory, bylo jen to, že jde o podivnou věc, že je to samo sebou zvíře, které lze rozpoznat na základě některých instrukcí k identifikaci (zobák, bobří ocas, nohy opatřené plovacími blánami atd.).

Po více než osmdesát let se přírodovědci nedokázali na ničem dohodnout, snad kromě toho, že hovořili o *onom* zvířeti, které vypadá tak a tak a které postupně rozpoznávali v různých exemplářích. Ono zvíře

mohlo být i nebyť SAVCEM, PTÁKEM či PLAZEM, aniž však přestalo být onou zatracenou potvorou, která se, jak poznamenal v roce 1839 Lesson, postavila do cesty taxonomické metodě, aby dokázala její omezenost.

Ptakopyskův příběh je historií dlouhého *vyjednávání*, a v tomto smyslu je exemplární. Existovala tu však báze takového *vyjednávání*, a ta spočívala v tom, že ptakopysk se jevil jako podobný bobrovi, kachně, krtkovi, ale ne kočce, slonovi nebo pštrosovi. Je-li potřeba vzdát se před evidentním důkazem, že existuje ikonická součást percepce, pak nás k tomu vyzývá právě ptakopyskův příběh. Kdokoli ho viděl nebo viděl jen jeho obrázek či vycpaný exemplář nebo exemplář v lihu, odkazoval vždy k témuž společnému KT.

Přes více než osmdesát let se vedly spory a vyjednávalo se, ale všechna *vyjednávání* se vždycky točila okolo odolných mantinelů *kontinua* a tyto mantinely stály za – samozřejmě vyjednaným – rozhodnutím považovat některé rysy za naprosto nepopiratelné. Zpočátku během prvních pár desetiletí byli všichni připraveni popřít všechno: že ptakopysk je nebo není savec či vejcorodý živočich, že má nebo nemá mléčné žlázy; nikdo však nepopíral, že jde o ono zvíře, které vypadá tak a tak a které kdosi objevil v Austrálii. A zatímco se hádali, zároveň věděli, že se drží téhož KT. Obměňovaly se návrhy ohledně MO, ale jako báze pro *vyjednávání* tu zůstával JO.

To, že onen zobák je naprosto *stálou* vlastností (proto a hlavně proto, že nic takového tu být nemělo), dávají jasně najevo jména, kterými byl od počátku i během celého sporu označován jak v běžném, tak i ve vědeckém jazyce: *Duckbilled Platypus*, *Schnabeltier*, *Ornitorinco*.

4.6.2. Hjelmslev versus Peirce

Dlouho jsem se bál, že sémiotický přístup, který jsem uplatnil v *Teorii sémiotiky*, trpí synkretismem. Co vlastně znamenalo, když jsem říkal, že se snažím dát dohromady Hjelmslevův strukturalistický pohled s Peirceovou kognitivně-interpretací sémiotikou? Hjelmslev nám ukazuje, jakou má naše sémantická (a tedy konceptuální) kompetence kategori-

ální povahu a jak je založena na segmentaci *kontinua*, díky níž se forma obsahu jeví jako cosi strukturovaného do opozic a diferencí. Ovcí od koně lze rozeznat díky přítomnosti některých slovníkových rysů jako ovčí nebo koňský, a má se za to, že taková organizace obsahu vnucuje i způsob, jakým vidíme svět.

Avšak taková struktura obsahu tyto rysy bere buď jako prvotiny, jež nelze dále interpretovat (ale pak nám neříká, jaké vlastnosti má mít ovce či kůň), anebo vyžaduje, aby i tyto komponenty byly nadále interpretovatelné. No a jakmile vstoupíme do fáze interpretace, rigidní strukturální organizace se bohužel rozpustí v souboru encyklopedických vlastností figurujících v potenciálně nekonečné řadě neomezené semiózy. Jak je vůbec možné, že oba pohledy mohou koexistovat?

Výsledkem úvah, které jsem rozvíjel na předchozích stránkách, je právě to, že obě perspektivy koexistovat *musejí*, protože pokud bychom si z nich vybrali jen jednu, nedokázali bychom vysvětlit způsob, jakým poznáváme a vyjadřujeme to, co poznáváme. Je nezbytné, abychom tyto dvě perspektivy spojili i v teoretické rovině, protože v rovině našich kognitivních zkušeností postupujeme skutečně tak, že – nevzní-li tento výraz příliš reduktivně – hrajeme na obě strany. Nestabilní rovnováha této koexistence není (teoreticky vzato) synkretická, neboť právě v této šťastně nestabilní rovnováze probíhá naše poznávání.

A proto se tedy kategoriální a pozorovací moment nestavějí proti sobě jako dva neslučitelné způsoby poznání, ani nejsou synkreticky pospojovány: jsou to dva komplementární způsoby, jakými uvažujeme o naší kompetenci právě proto, že se přinejmenším ve chvíli onoho „rozbřesku“ poznání (když je Dynamický Předmět *terminus a quo*) vzájemně předpokládají.

Vezmu teď v úvahu jednu možnou námitku. Proč pojímat *taxa* jako kulturní produkty (když v podstatě mají tendenci zachycovat třídy pozorovacích výpovědí: SAVCI jsou tak nazýváni proto, že *skutečně* kojí svá mláďata), definované uvnitř nějakého obsahového systému, a považovat za pozorovaná data přítomnost či nepřítomnost mléčných žláz nebo kladených vajec? Jako by to, že považujeme něco za vejce spíše než za vajíčko, nebo to, že je něco mléko nebo spíše hlen, nezáviselo

také na nějakém strukturovaném pojmovém systému, uvnitř kterého něco je, anebo není vejce? Copak nám strukturální sémantika neposkytla analýzu protikladů jako např. tvrdý/měkký, díky níž rozeznáme židli od křesla?

Je to tak, že konstituce systému nějakých *taxa* je založena právě na abstraktivní schopnosti co nejvíce seskupovat do rozsáhlých tříd (a právě proto je obtížné na základě *lidové* zkušenosti říci, zda jsou žirafa i velryba savci), zatímco žádná strukturální sémantika nikdy nedokázala vytvořit úplný systém opozic, jenž by zachytil veškeré naše poznání a všechny způsoby, jakými používáme jazyk, a uvnitř kterého by své místo našly zároveň vejce, páteř, vůně fialky a šplhání. Výzkum se naopak vždycky omezoval jen na příklady úzce vymezených oblastí, jako je například právě nábytek určený k sezení nebo příbuzenské vztahy. To však nevyplučuje, že by bylo (teoreticky) možné jednoho dne zformulovat globální obsahový systém (nebo to, že takový systém v boží mysli existuje); platí ale (právě proto, že jak říkal Kant, empirické pojmy nemohou nikdy vyčerpat všechna svá určení), že můžeme postupovat pouze prostřednictvím provizorních úprav a následných oprav.

Dokonce i taková pozorovací výpověď jako *tohle je vejce* závisí na kulturních konvencích, avšak i přesto, že vejce i savec jsou pojmy rodící se z kulturní segmentace obsahu a že i pojem savec bere ohled na zkušenostní data, liší se tyto pojmy ve vzdálenosti mezi konstrukcí pojmu a percepční zkušeností (a právě na této vzdálenosti spočívá rozdíl mezi JO a MO).

Když říkáme, že proto, abychom mohli rozhodnout, zda je nebo není nějaké zvíře *savec*, je třeba se vztáhnout k nějakému systému kulturních konvencí (anebo jej, jak jsme viděli, rekonstruovat), zatímco proto, abychom mohli říci, zda něco je vejce, se intuitivně spoléháme na percepci a na elementární znalost jazyka, který používáme, říkáme tím něco, co intuitivně není zdaleka tak zřejmé. Samozřejmě že pokud někdo nebyl vycvičen k tomu, aby aplikoval slovo *vejce* na jistý KT (jehož součástí je už informace o formě, přítomnosti žloutku a bílku a předpoklad, že z takového předmětu by se po jistém čase mohl či měl vyklubat živý tvor), žádná shoda v rozpoznávání vajec nenastane. Takže i percepční shoda vzniká vždy po předchozí kulturní dohodě, ať už je její charakter

jakkoli *lidový* a vágní.¹⁴ To potvrzuje to, co jsem se pokoušel říci o kousek výše, totiž, že v procesu poznávání se strukturální a interpretační moment střídá a vzájemně se krok po kroku doplňují. Nicméně nelze popřít, že když definujeme vejce jako takové, převažuje přímé svědectví smyslů, zatímco když definujeme něco jako savec, převažuje znalost klasifikace a naše shoda na daném taxonomickém systému.

Když pak přijde na to, že je třeba vjemové soudy upřesňovat, a dojde na rozhodnutí, zda něco je mléko, anebo hlen či maz, je nutné zacházet i se smyslovou zkušeností jako s něčím, co je kulturně dáno, a rozhodnout, na základě jakých chemických kritérií a klasifikací se liší mléko od hlenu. Ale zase tu máme důkaz konstantní oscilace a komplementarity obou našich způsobů, jakým chápeme svět. V jistou chvíli i běžný KT, který by Saint-Hilaira přiměl k tomu, aby něco považoval za mléko, musel ustoupit MO, který byl už protkán složitě strukturovanými opozicemi a na základě kterého musel nakonec dát nutně za pravdu Mekkelovi a Owenovi.

4.6.3. Kde je amorfní kontinuum?

Celá tato diskuse nás vede zpět k rozdílu mezi systémovým či *holistickým* tlakem nějakého souboru propozic a možnostmi *pozorovacích výpovědí* závislých na smyslové zkušenosti.

Postulát percepční semiózy by totiž měl znovu otevřít rozkol mezi těmi, kdo tvrdí, že vtiskujeme formu nějakému amorfnímu *kontinuu* a že tato forma je kulturním *výtvořem*, a těmi, kdo naopak zastávají tezi, podle níž to, co z okolního prostředí poznáváme, je determinováno vlastnostmi prostředí, z něhož odebíráme *výraznou* informaci a které nám ji nabízí *sponte propria*.

Zdá se zřejmé, že i taková pozorovací výpověď jako *zrovna prší* může být pochopena a posouzena jako pravdivá či nepravdivá pouze v rámci jazykových konvencí, na jejichž základě rozeznáváme *děšť* od *rosy* nebo od *námrazy*, a že tedy i pojem „děšť“ závisí nejen na některých lexikálních konvencích, ale také na koherentním systému propozic týkajících

se atmosférických jevů. Abychom to vyjádřili formulí, kterou Putnam přisuzuje Westu Churchmanovi, jenž ji přisuzoval A. E. Singerovi, Jr., který ji zase bral jako výstižné *résumé* Jamesova myšlení (Putnam, 1992, s. 20): „Znalost faktů předpokládá znalost teorií, znalost teorií předpokládá znalost faktů.“ Avšak význam slova *děšť* nezávisí na chemickém pojmu voda, jinak by nevzdělanci nemohli vůbec tvrdit, že prší, a každý z nás by pronášel nepravdivé výroky v případě „kyselých dešťů“, o nichž jen Bůh ví, co posílá z nebe na zem. Podobně proto, abychom mohli prohlásit, že svítí slunce nebo že je úplněk, je bezpochyby zapotřebí sdílet nějakou, byť i naivní segmentaci astronomického *kontinua*, ale není nijak nutné znát astrofyzikální rozdíl mezi hvězdou a planetou.

Naivní segmentace *kontinua* může přezívat i uvnitř systému vzájemně propojených pojmů, který ji ve skutečnosti vyvrací: proto v klidu tvrdíme, že vyšlo slunce, přestože ve světle pojmového systému, na němž je založeno naše poznání, bychom měli dobře vědět, že slunce se nijak nehýbe.

Zkusme si představit ideální disputaci mezi Galileem, jedním z jeho ptolemaiovských protivníků a zastánci kompromisních pozic jako Tycho Brahe, Kepler nebo Newton. Myslím, že není třeba velké fantazie, abychom si dokázali představit, že všichni účastníci by se shodli na tom, že v danou chvíli vidí na obloze slunce nebo měsíc a že obě tělesa jsou kulatá, a ne čtyřhranná a že v Arcetri svítí na to, v čem všichni shodně spatřovali stromy. A přesto uvnitř různých systémů propozic pojmy jako pohyb, vzdálenosti, funkce slunce a měsíce, hmota, epicyklus a deferent, přitažlivost či gravitace nejenže nabývaly různých významů, ale mohly být dokonce uznávány, nebo naopak popírány. Avšak i když každý z nich disponoval různým konceptuálním rámcem, k němuž se vztahovali, všichni stejným způsobem vnímali některé předměty a jevy.

Pro Galilea byl pohyb slunce jen zdánlivý, zatímco pro jeho odpůrce reálný. Ale tento rozdíl byl relevantní jen vzhledem k nějakému koherentnímu systému propozic o vesmíru, nikoli vzhledem k pozorovací výpovědi, na níž se oba shodovali.

Je totiž rozdíl mezi tím, když říkáme, že všichni vnímáme zatmění měsíce, a tím, když říkáme, jaký je pohyb nebeských těles, který zatmění

způsobuje. První problém se týká způsobu, jakým se utváří vjemový soud (který ať už jakkoli závisí na struktuře našeho kognitivního aparátu, musí přece jen postihnout rozmanitost názoru), zatímco druhý se týká systému propozic (systému zkušenostních soudů u Kanta), který je samozřejmě citlivý na vnitřní strukturální vztahy. Když je řeč o holismu, míní se tím solidarita systému propozic; když se naopak hovoří o percepci, tak i když je možné předpokládat, že je ovlivněna takovým propozičním systémem, jenž může vytvářet jistá očekávání, je řeč o *pozorovacích výpovědích*, které by měly nějak zachytit to, co nám okolní prostředí bezprostředně nabízí.

Vím moc dobře, že přesvědčení, že existují pozorovací výpovědi nezávislé na obecném systému propozic, označil Davidson za třetí dogma empirismu; nelze ale přehlížet evidentní fakt, že je snadnější vyjednat (během chvilky) vzájemnou shodu ohledně výpovědi *dávej pozor, je tu schod* než ohledně výpovědi, která by obsahovala formulaci druhého zákona termodynamiky. A rozdíl je v tom, že v prvním případě mám situaci pod kontrolou na percepční bázi (schod je „empirický pojem“). A tak v příběhu, který jsem vyprávěl v kap. 3.5.1, mohli mít Gabriel i Belfagor zcela odlišné představy o ctnosti, ale oba byli schopni rozeznat rozdíl v pohlaví mezi Josefem a Marií.

Takže i když připustíme, že jakýkoli kulturní systém a na něm závislý systém jazykový segmentují *kontinuum* zkušenosti svým vlastním způsobem (Davidson by tu hovořil o „konceptuálním schématu“), přesto se nám *kontinuum* zorganizované v systémy propozic nabízí podle *odolných mantinelů*, které nám diktují směrnice zajišťující intersubjektivně homogenní percepcce, a to i mezi osobami, které se odvolávají k odlišným systémům propozic. Segmentace *kontinua*, již nějaký propoziční a kategoriální systém provede, bere jaksi v úvahu, že ono *kontinuum* není zas tak amorfní, nebo přesněji řečeno je-li *propozičně amorfní*, není zcela *percepčně chaotické*, neboť z něj byly už „vystříhnuty“ předměty interpretované a konstituované v rovině percepcce: jako by *kontinuum*, z něhož nějaký propoziční systém vystřihuje vlastní konfigurace, bylo již předem naformátované „primitivní“ a dosud nesystematickou semiózu. Ještě než jsme se rozhodli, že budeme považovat slunce za hvězdu,

planetu, anebo nehmotné těleso, které se otáčí okolo země nebo se nachází uprostřed oběžné dráhy naší planety, byla tu už dávno před tím percepce světelného tělesa kruhovitého tvaru, jež se pohybuje po nebi, a toto těleso bylo důvěrně známé i našim předkům, kteří možná ještě ani neměli slovo, jímž by je pojmenovali.¹⁵

4.6.4. Vanville

Všechny tyto úvahy nás teď nutí trochu se zamyslet nad pojmem *pravda*. Je rozdíl mezi tím, když prohlásíme, že je pravda, že něco je vejce, a že je pravda, že něco je savec? Anebo mezi tím, že je pravda, že něco je hora, a že je pravda, že něco je HORA? Kdyby neexistovala ona neustálá oscilace, o níž jsem už mluvil, mezi strukturální organizací a zkušenostními interpretacemi, odpověď by byla poměrně snadná: říci, že něco je SAVEC nebo HORA, může být pravda jen v rámci nějakého jazyka L, zatímco říci, že něco je vejce nebo hora, je pravda na základě zkušenosti. Viděli jsme však, že i proto, abychom rozpoznali vejce, nemůžeme se zcela vyvázat z téhož jazyka L, v rámci kterého platí, že PTÁCI jsou ptáky proto, že kladou vejce (ale ne všechna zvířata, která kladou vejce, jsou PTÁCI).

V Greimasově a Courtésově *Dictionnaire* najdeme jednu definici pravdy, která je tu snad schválně proto, aby rozzlobila kohokoli, kdo je stoupcem sémantiky pravdivostních podmínek, nemluvě o zastáncích korespondenční teorie pravdy:

Pravda či pravdivost označuje komplexní termín, jenž subsumuje termíny *být* a *jevit se* nacházející se na ose protikladných vztahů v sémiotickém čtverci veridiktorních modalit. Je třeba zdůraznit, že *pravdivost* je situována uvnitř diskursu, neboť je plodem veridiktorních operací; což vylučuje jakýkoli vztah (či jakoukoli homologaci) s mimojazykovým referentem.

Možná že *Dictionnaire* přišel s nekomplikovanějším způsobem, jak říci něco, co sice není jednoduché, ale určitě ne formulované poprvé:

totiž že pojem pravda je třeba chápat v kontextu nějakého obsahového systému, že „pravdivé“ jsou propozice, které adresát už předem považuje za garantované v rámci svého kulturního modelu, a že zájem takové analýzy se přesouvá z protokolární verifikace toho, co lze tvrdit jako pravdivé (tedy z pozice charakteristické pro logický neopozitivismus a pro raného Wittgensteina), na výpovědní strategie, díky nimž se uvnitř nějakého diskursu něco přijatelně jeví jako pravdivé (veridikce).

Toto stanovisko bylo méně skandální a méně rezistentní vůči (zdánlivě protikladným) tezím, které razí analytická filozofie. Greimasovo hledisko vychází z hjelmslevovské verze strukturalistického paradigmatu a Hjelmslevův strukturalismus anticipoval (a pokud přímo neanticipoval, přinejmenším paralelně doprovázel – a chronologie hovoří jasně)¹⁶ vývoj oné vnitřní kritiky logického neopozitivismu a analytické filozofie, která pak ponese jméno *holismus*, tedy zpochybnění rozdílu mezi analytickým a syntetickým, princip opodstatněné tvrditelnosti, vnitřní realismus, formulace vědeckých paradigmat jako struktur, jež jsou nesouměřitelné nebo v každém případě nsnadno vzájemně přeložitelné. Také – spíše než anticipoval – částečně a jakkoli nepřímou ovlivnil kritiku poznání pojímaného jako zrcadlo přírody; a ovlivnil také Rortyho myšlenku, že každá reprezentace je zprostředkována a že se musíme vzdát pojmu korespondence a vidět výpovědi jako něco, co je propojeno s jinými výpověďmi spíše než s vnějším světem.

Jediný rozdíl spočívá v tom, že holistické pojetí se snaží v každém případě definovat, v jakém smyslu může být něco považováno za pravdivé, byť by to mělo být jen v termínech „oprávněné tvrditelnosti“, zatímco sémio-strukturalistickému proudu, jehož je Greimas možná nejradikálnějším představitelem, šlo o pochopení toho, jak naše diskursy způsobují, že něco pokládáme za pravdivé.

Meze takového přístupu jsou však vytyčeny tím, že abychom mohli říci, zda a jak někdo přijímá něco jako pravdivé a jak někoho přesvědčit, že něco pravdivé je, je třeba přece jen připustit, že existuje nějaký naivní pojem pravdy, a to tentýž, který nám dovoluje říci, že je empiricky vzato pravdivá – v kontextu, ve kterém ji pronášíme – výpověď *dnes prší*. Nezdá se mi, že by uvnitř strukturalistického paradigmatu takové kritérium existovalo.

Potíž je však v tom, že toto kritérium neexistuje ani uvnitř paradigmatu sémantiky pravdivostních podmínek. V každém případě je nepokrytý Tarského kritérium pravdy. To se týká způsobu, jakým jsou definovány pravdivostní podmínky nějakého výroku, nikoli způsobu, jakým lze stanovit, zda je výrok pravdivý, když ho použijeme k referenčním aktům. A říci, že pochopit význam nějakého výroku znamená znát jeho pravdivostní podmínky (tedy chápat, za jakých podmínek by byl pravdivý), není totéž jako dokázat, zda je výrok pravdivý či nikoli.

Souhlasil bych s tím, že paradigma není zdaleka tak homogenní, jak se obvykle tvrdí, a někteří mají i tendenci interpretovat Tarského kritérium podle korespondenční gnozeologie. Avšak ať už to Tarski myslel jakkoli,¹⁷ je obtížné číst v rámci korespondenční teorie slavnou definici

(i) věta „sníh je bílý“

je pravdivá právě tehdy a jen tehdy, když

(ii) sníh je bílý.

Jsme schopni říci, o jaký typ logické či jazykové entity jde v (i) – je to výrok v objektovém jazyce L, který nese nějakou propozici –, ale netušíme ještě, co je (ii). Kdyby to byla nějaká situace (nebo smyslová zkušenost), byli bychom ve velkých rozpacích: situace je situace a smyslová zkušenost je smyslová zkušenost, není to výrok. Nanejvýš lze říci, že výrok je produkován proto, aby vyjádřil nějakou situaci nebo smyslovou zkušenost. Pokud však to, co se objevuje v (ii), je výrokem o nějaké situaci nebo smyslové zkušenosti, nemůže to být výrok vyjádřený v jazyce L, vzhledem k tomu, že takový výrok má garantovat pravdivost propozice, kterou vyjadřuje. Bude to tedy nejspíš výrok vyjádřený v metajazyce L². Pak by ale měla být Tarského formule přepsána takto:

(i) Propozice „sníh je bílý“, kterou nese výrok (v L) *sníh je bílý*,

je pravdivá právě tehdy a jen tehdy, když

(ii) je pravdivá propozice „sníh je bílý“, kterou nese výrok (v L²) *sníh je bílý*.

Je zřejmé, že takové řešení nutně povede k sérii nekonečných výroků, z nichž každý bude vyjádřen v novém metajazyce.¹⁸

Ledaže bychom oné definici rozuměli v úzce behavioristickém smyslu: sníh je bílý, pokud na stimul-sníh každý z mluvčích reaguje tím, že řekne, že sníh je bílý. Avšak kromě toho, že bychom se ocitli až po krk v obtížích radikální interpretace, nevěřím, že Tarski měl na mysli právě tohle, a nevěřím ani, že kdyby byl na takové řešení přece jen pomyslel, pak by se takto dalo rozhodnout, jestli je nějaký výrok pravdivý, protože by nám tak jednoduše řekl, že všichni mluvčí se dopouštějí stejné percepční chyby, podobně jako fakt, že po tisíce let všichni mluvčí tvrdili, že slunce večer padá do moře, není důkazem toho, že je tato propozice pravdivá.

Zdá se přesvědčivější, když připustíme, že v Tarského formuli část (ii) konvenčně zastupuje *přiřazení pravdivostní hodnoty části (i)*. Tarského situace či fakt není něco, co bychom zkontrolovali a na základě toho rozpoznali jako pravdivou nějakou propozici, ale je tím, čemu pravdivá propozice odpovídá, nebo je čímkoli, co je pravdivou propozicí vyjádřeno (srov. McCawley, 1981, s. 161), tedy její pravdivostní hodnotou. V tomto smyslu nám ale Tarského pojem pravdy neříká, zda je pravdivější, když řekneme, že kočka je kočka, než když řekneme, že kočka je savec.

Tím se zase dostáváme zpět k otázce, zda existují pravdivostní kritéria pro příležitostné pozorovací věty, která by se lišila od těch, jež by platila pro ne-pozorovací výpovědi.

Vzhledem k tomu, že těmito otázkami se exemplárně zabýval Quine v článku „Dvě dogmata empirismu“, vrátím se tu k příběhu, s kterým jsem vystoupil v roce 1990 na konferenci věnované právě Quinovi.¹⁹ To říkám proto, že jinak by byla nesrozumitelná jména ulic a míst, která používám (všechna se vztahují k slavným příkladům převzatým z Quinova díla), ani název města Vanville (*Van* je jméno, které používají nejbližší přátelé Willarda Van Orman Quina), ani zmínka o cihlovém domě na Elm Street, což je typický příklad pozorovací věty převzaté z Quina, 1953.

Na obrázku 4.1. je mapa Vanvillu, malého městečka, které se již od dob prvních osadníků rozrůstá na sever od řeky Gavagai (Gavagai River). Ve městě jsou domy jen dřevěné, včetně presbyteriánského kostela,

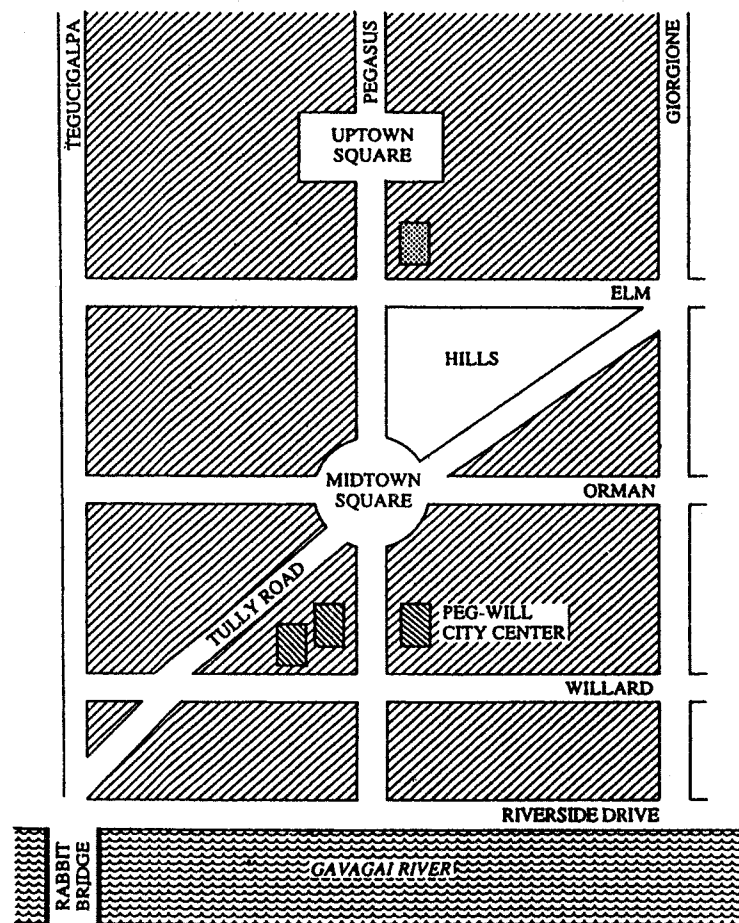
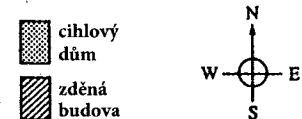
s výjimkou Civic Center, kde na počátku století vyrostly tři zděné budovy s litinovými sloupy. Na mapě je také zakreslen cihlový dům, který byl však postaven až v roce 1953 a o kterém pohovoříme později.

Jak je patrné z obrázku, ulice Tegucigalpa, Pegasus a Giorgione jsou kolmé k ulicím Elm, Orman a Willard stejně tak jako k Riverside Drive. Ulice podobná Broadwayi, jménem Tully Road, nám říká, že Vanville není nutně římské *castrum*, ale prozrazuje spíše inspiraci jakýmsi anglosaským empirismem. Je tu Midtown Place a Uptown Square a mezi Midtown Square a Elm Street je ještě pár nezastavěných vršků. Na křižovatce mezi ulicemi Pegasus a Willard máme ony tři zděné budovy: First Vanville City Bank, hotel Delmonico a radnici. Této zóně obyvatelé města říkají Pegwill Center, což znamená „centrum, které je na křižovatce mezi Pegasus a Willard“ (moc se to neliší od toho, když se ptákovsky označuje jako tvor mající zobák jako pták).

Mapa je interpretací výrazu *Vanville*, ale jen z jistého úhlu pohledu: nic nám neříká o tom, jak vypadají domy či jak krásná je řeka. Jelikož se obyvatelé dokážou ve městě velmi dobře orientovat, můžeme předpokládat, že každý z nich má jistou znalost dispozice jednotlivých míst, a že tedy diagram, kterým je tato mapa, je součástí jejich KT a veřejně sdíleného JO.²⁰

Předpokládejme teď, že do Vanville přijede nějaký turista a zeptá se místních, kde je Pegwill Center. Podle toho, ze které strany by do města vstoupil, dostalo by se mu následujících instrukcí:

1. Pegwill Center je místo, kde se tyčí tři velké budovy, ke kterým dojdete, když se vydáte od křižovatky mezi Tegucigalpa a Elm směrem na východ po Elm a když na křižovatce mezi Pegasus a Elm zahnete vpravo na jih po ulici Pegasus a budete pokračovat až ke křižovatce mezi Pegasus a Willard.
2. Pegwill Center je místo, kde se tyčí tři velké budovy, ke kterým dojdete, když se vydáte od křižovatky mezi Tully a Willard směrem na východ po ulici Willard až ke křižovatce mezi Pegasus a Willard.
3. Pegwill Center je místo, kde se tyčí tři velké budovy, ke kterým dojdete, když projdete ulicí Giorgione od severu k jihu, zastavíte se při-

Obr. 4.1. (Vanville v roce 1953)

tom na křižovatce mezi Giorgione a Orman, pak zahnete na západ do ulice Orman, půjdete až na křižovatku s Tegucigalpa, kde se dáte severním směrem až po křižovatku mezi Tegucigalpa a Elm, pak odbočíte na

východ stále po Elm, na křižovatce mezi Elm a Tully se dáte na jihozápad po Tully a po mostě Rabbit Bridge přejdete Riverside Drive, skočíte do řeky Gavagai a poplavete směrem na východ až po křižovatku mezi Riverside a Giorgione, pak se vydáte ulicí Giorgione směrem na sever a zastavíte se na křižovatce mezi Giorgione a Willard a nakonec půjdete na západ po Willard až ke křižovatce mezi Pegasus a Willard.

(1), (2) a (3) jsou interpretacemi termínu *Pegwill Center*. Jako takové představují část *JO Pegwill Center*, jsou v tomto smyslu instrukcemi k lokalizaci (a vlastně i k identifikaci, neboť ve městě nejsou žádné další velké budovy).

Na první pohled je (3) podivná instrukce, ale určitě by nebyla, kdyby byla podána někomu, kdo chce k *Pegwill Center* dorazit teprve poté, co si Vanville prohlédne a dobře je pozná. Jelikož jednou z charakteristik interpretací je to, že jejich prostřednictvím poznáváme vždycky něco navíc o interpretovaném Bezprostředním Předmětu, dozvídáme se díky interpretaci (3) něco nového ohledně *Pegwill Center* a jeho vztahu k ostatním částem města.

(1), (2) a (3) jsou jako výpovědi všechny tři pravdivé, alespoň v rámci plánu (a struktury) města. V našem případě (ve kterém si jednoduše představujeme Vanville a jeho mapu) je jasné, že výpovědi jsou pravdivé jen uvnitř systému systematicky propojených předpokladů (jediná zkušenost, kterou s městem máme, je omezena na mapu, ale tato mapa zakresluje možný svět, není důkazem nějakého stavu reálného světa). Kdyby však Vanville existoval doopravdy a opravdový turista by našel *Pegwill Center* na základě těchto instrukcí, vyslovil by pravdivou výpověď *dorazil jsem k Pegwill Center po cestě, kterou mi popsala instrukce x*.

Avšak jednoho krásného dne okolo roku 1953 kdosi na Elm Street postaví cihlový dům, a to zrovna na křižovatce s ulicí Pegasus. Kdokoli okolo domu projde, má právo prohlásit, že na Elm Street je cihlový dům. To by byla pozorovací výpověď, která vzniká na základě smyslové zkušenosti (a kterou by ostatní případně mohli považovat za pravdivou, pokud by se na takové důvěryhodné svědectví spolehli). Tato výpověď jako taková vůbec nezpochybňuje všechna ostatní tvrzení, která

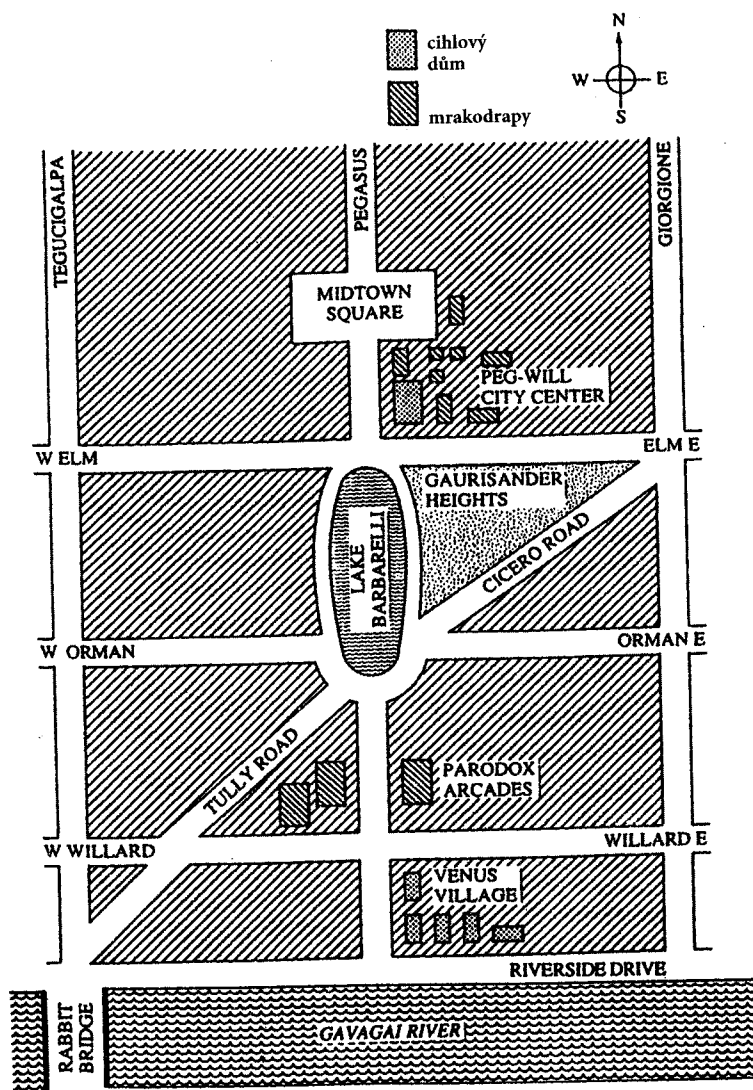
jsme mohli o Vanville pronášet předtím, a lze určitě pro začátek říci, že vůbec neohrožuje pravdivost instrukcí (1), (2) a (3). Nemůžeme ale říci, že je zcela nezávislá na obecné situaci Vanvillu. Kdyby někdo onen dům označil za *ten cihlový dům na Elm Street*, bylo by přinejmenším zapotřebí, aby byl jediným cihlovým domem v ulici Elm. Kdybychom ve městě plném cihlových domů řekli, že na Elm Street je cihlový dům, pronesli bychom sice pravdivou pozorovací výpověď, ale nepodali bychom tím popis, který by dokázal poskytnout dostatečné instrukce k identifikaci referentu.

Když ale budeme předpokládat, že dům na Elm Street je jediný cihlový dům ve městě, pak jakmile jeho existenci zaregistrují místní obyvatelé, obohatí se tím i možné interpretace *Pegwill Center*. Aniž bychom chtěli obtěžovat Ockhama (*Quodl. Septem*, 8), který říkal, že nelze pohnout prstem, aniž bychom tím stvořili nespočet nových entit, neboť takovým pohybem by se změnil jakýkoli vztah mezi polohou prstu a všemi ostatními entitami univerza, nelze popírat, že jednou z nových interpretací *Pegwill Center* se stává i „ona skupina budov, která se nachází jižně od cihlového domu na Elm Street“ nebo „ona skupina budov, ke které lze dojít, když vyrazíme od cihlového domu na Elm Street po ulici Pegasus směrem na jih“.

Co by se stalo, kdyby se ve Vanvillu postavil druhý cihlový dům? Pokud byli obyvatelé zvyklí nazývat onen dům na Elm Street *ten cihlový dům*, musel se jeho název změnit, když se tu objevil druhý takový dům. A měla by se změnit také jedna z definic Elm Street, pokud ji někdo předtím popsal jako *onu ulici, v níž stojí jediný cihlový dům ve městě*.

Kolik nových faktů včetně pozorovacích vět, jež je popisují, je zapotřebí, aby se radikálně proměnil systém vzájemně propojených definic? Otázka trochu připomíná paradox hromady písku. Avšak mezi hromadou písku a jedním jediným zrnkem existují různé mezistupně, a když z hromady odebereme dostatečný počet zrněk, je alespoň oprávněné tvrdit, že v čase t je hromada menší, než byla v čase t_1 .

Přeskočme tedy z roku 1953 do současnosti a podívejme se na obrázek 4.2, který ukazuje, jak se Vanville postupem času proměnil a jak vypadá v roce 1997.

Obr. 4.2. (Vanville v roce 1997)

Okolo slavného cihlového domu postupně vyrostly mrakodrapy a vzniklo nové městské centrum (do něhož byly přesunuty banka, radnice, mu-

zeum a nový hotel Hilton). Vzhledem k tomu, že se město rozrostlo směrem na sever, staré Uptown Square se přejmenovalo na Midtown Square. Je s podivem, že novému City Center, které je teď na křižovatce mezi Pegasus a Elm, se stále říká Pegwill: v jazyce asi funguje jistá setrvačnost (proto stále nazýváme atomy něco, co se ukázalo jako dále dělitelné). Midtown teď zabírá umělé jezero Barbarelli, které si nemohou vynachvátit bohatí obyvatelé nových Gaurisander Heights (řada rezidenčních vilek, které vyrostly na tehdy nezastavěných vršcích). Tully Road končí u jezera a pokračuje jako Cicero Road. V původní City Center jsou dnes Paradox Arcades: nákupní a zábavní centrum. Nové cihlové domy postavené na Riverside Drive představují dnes Venus Village, kde se krátkou dobu scházeli místní umělci v několika charakteristických kavárnách, ale centrum se postupně změnilo ve čtvrt sex-shopů a striptýzových barů. Procházet se v noci po Downtown Vanvillu je dnes nebezpečné.

Samozřejmě že původní interpretace Pegwill Center už nebudou fungovat. Instrukce (2) se v současnosti vztahuje k Paradox Arcades, (1) a (3) už nedávají žádný smysl.

Jako by oba Vanvilly představovaly dva vzájemně nesouměřitelné systémy, přesně v tom smyslu, v jakém se to říká o jazycích, když se zpochybňuje jejich vzájemná přeložitelnost. Jak lze přeložit výpovědi týkající se Vanvilly 1953 tak, aby byly srozumitelné (a pravdivé) i v případě Vanvilly 1997? V podstatě je přeložit nelze. Máme před sebou dva systémy, v nichž tatáž jména odkazují k různým ulicím (v tom smyslu, že Tully Road znamená ve Vanvillu 1997 něco jiného než ve Vanvillu 1953).

Celá řada jednotlivých faktů a pozorovacích výpovědí, které je vyjadřovaly, postupně vytvořily nový systém, systém-Vanville 1997, jenž je nesouměřitelný se systémem-Vanville 1953. Už nelze za stejné pravdivou výpověď považovat ani výrok *na Elm Street je cihlový dům*, protože nanejvýš lze říci, že cihlový dům je na East Elm. Kromě toho se onen dům už nenachází blízko Uptown Square, ale blízko Midtown Square, už není severně od Pegwill Center, nýbrž přímo v Pegwill Center, atd. atd.

Nicméně i když se proměnil celý systém, který onen cihlový dům definoval, ten dům tam fyzicky stále je a kdokoli ho může vidět, a kdokoli ho viděl v roce 1953, poznává v něm tentýž dům i v roce 1997.

To je kuriózní situace, i když ne tak docela odlišná od té, do níž jsem postavil Galilea a Tychona, kteří se shodovali, že sledují totéž slunce, uznávali, že před sebou vidí jednu a touž věc, a přesto byli v rovině MO, ježž připisovali termínu *slunce*, nuceni je definovat odlišným způsobem v rámci odlišného systému předpokladů.

Přestože rozpoznáváme v cihlovém domě jeden a tentýž předmět, lze říci, že i obyvatelé města ho vnímají opravdu stejným způsobem? Dnes se nám v New Yorku jeví jako miniaturní novogotické kostely, které jsou jakoby skřípnuté mezi mrakodrapy Páté Avenue, zatímco kdysi musely se svými špičatými věžemi působit jako do nebe čnějící trůny. Podobně: jak se asi jeví onen nádherný cihlový dům, tak impozantní, když byl postaven, dnes mezi mrakodrapy, které okolo něj mezitím vyrostly? Takto tedy na jedné straně se předmět nemění a je stále vnímán jako takový, na straně druhé je díky urbanistickému kontextu, do něhož vstoupil, viděn odlišným způsobem.²¹

Tento princip je uváděn i u Quina (1995, s. 43 a násl. [v českém překladu *Od stimulu k vědě*, s. 71–72]): pozorovací věty, jakkoli závisejí na percepčních stimulech, „se mění a vyvíjejí, jak roste vědecké poznání“. Parametr pozorovací věty je dán nejen zkušeností, ale i „relevantním jazykovým společenstvím“. Ke korekci pozorovací věty *hele, ryba*, když před sebou máme velrybu, jsme nuceni „trvalým veřejným tlakem“.

Pokusme se otázku reformulovat Putnamovými (1987, s. 33) slovy: „Existují vnější fakty a my můžeme říci, *co jsou*. To, co naopak *nemůžeme říci* – neboť to postrádá smysl –, je, že fakty jsou *nezávislé na jakékoli konceptuální volbě*.“ Mějme tři časoprostorové body x_1 , x_2 a x_3 ; kolik „předmětů“ tu je? V Carnapovském univerzu by tu byly tři předměty (x_1 , x_2 a x_3); v univerzu tak, jak jej pojímali polští logikové, by jich bylo sedm (x_1 , x_2 , x_3 , x_1+x_2 , x_1+x_3 , x_2+x_3 , $x_1+x_2+x_3$). Počet jednotlivých předmětů se mění v závislosti na konceptuálním rámci. Přesto ale (zdůrazňuji) uznáváme jako výchozí bod tři časoprostorové body, a pokud by neexistovala shoda ohledně tohoto výchozího stimulu, nebylo by ani možné zahájit jakoukoli diskusi o identifikovatelných předmětech. Nejen to, ale obě univerza by ani nebyla srovnatelná.

To, že jsou dva systémy strukturálně *nesouměřitelné*, ještě neznamená, že jejich dvě struktury nemohou být *srovnávány*, a oba plánky Vanvillu, s nimiž jsme si doposud hráli, to dokazují.

Jsmo schopni porozumět oběma systémům a dokážeme chápat, co znamená, že v obou městech je tentýž cihlový dům. Na základě toho můžeme určitě pochopit, že instrukce (1) – (3), které platily pro Vanville 1953, už neplatí pro Vanville 1997. A přesto, když na první mapě ověříme, co znamená výraz *Tully Road*, jsmo schopni zjistit, že jeho obsahu na druhé mapě odpovídají dvě různé urbanistické entity, které nejsou jména *Tully Road* a *Cicero Road*.

Proto můžeme beze všeho říci, že kdybychom našli plán pokladu, který by pocházel z Vanvillu roku 1953, podle něhož by byla – na cestě od křižovatky mezi Elm a Giorgione, jihozápadně po *Tully Road*, tři metry před rohem s Midtown Square vpravo – ukryta truhla plná španělských dublonů, museli bychom tutéž výpověď pro Vanville 1997 přeložit jako „když vyjdeme od křižovatky mezi East Elm a Giorgione, zahneme na jihozápad na *Cicero Road*, pak tři metry před rohem u prostranství, kde začíná jezero *Barbarelli*, je vpravo zakopána truhla plná španělských dublonů“. Zajímavé na celé věci je, že vyjednáváním o kritériích reference a kritériích překladu mezi oběma údajně nesouměřitelnými systémy bychom ony dublony opravdu mohli najít.

Jeden z nejkomičtějších problémů, které lze nalézt ve starých (a někdy i v nových) italských překladech amerických detektivek, je, že často detektiv nastoupí do taxíku a řekne „mi porti nella città bassa“ [dosl. zavezte mě do dolního města], někdy chce naopak zavést do „città alta“ [horní město]. Italský čtenář si pak představí, že každé americké město je jako Bergamo (dolní a horní) či jako Turín, Florencie, Budapešť, Tbilisi, jedna zóna níže položená a za řekou, druhá zóna vybudovaná na vršku. Tak to samozřejmě není. V anglickém originálu si detektiv přeje *downtown* (nebo *uptown*).

Vzijme se však do kůže překladatele, jenž velmi často sám ve Spojených státech nebyl. Jak má tyto termíny správně přeložit? I kdyby se zeptal někoho místního, odpověděl by mu, že pojmy „*uptown*“ a „*downtown*“ se liší město od města: někdy znamenají centrum obchodu, někdy

čtvrť neřestí, a tedy nejstarší část města, a někdy také oblast podél řeky, podle toho, jak se město postupně vyvíjelo (a v New Yorku jsou to dokonce pojmy někdy absolutní – takže Wall Street je určitě *downtown* –, a někdy relativní, takže když si vezmete taxík v Central Parku a chcete jet do Village, řeknete *downtown*, zatímco když si taxík vezmete na Wall Street, musíte říci *uptown*).

Jak to řešit? Není tu žádné pravidlo, bylo by nutné vědět, ve kterém městě se děj odehrává, podívat se na mapu (a prolístovat nějakého dobrého průvodce), zjistit, co se tam detektiv chystá dělat (navštívit hernu, jít do pětihvězdičkového hotelu, zajít do baru s nevalnou pověstí, nalodit se), a pokaždé tak vložit detektivovi do úst, že si přeje odvézt do centra, do obchodní čtvrti, do starého města, do přístavu nebo kamkoli to k čertu vlastně jede. Referent termínu *downtown* tedy musí být vyjednan v tom smyslu, v jakém lze o významu vyjednávat v závislosti na městě (a na systému).

Dokonce i možnost, že se nějaká pozorovací výpověď jeví jako pravdivá, je věcí dohody. To však neznamená, že by se proto pozorovací výpověď nezakládala na zřejmé zkušenosti smyslů: je zřejmé, že onen cihlový dům byl přece jen kdysi postaven a že jej nějakým způsobem vnímá i pes, který o městském systému Vanvillu nemá ani ponětí. Je určitě možné si přítomnosti domu nevyšimnout, ale nelze nijak popírat, že tam je. Jakmile je jeho existence zaregistrována, je třeba tuto existenci nějak pojmenovat a definovat, a to lze učinit pouze v kontextu města jakožto nějakého systému.

4.7. Smlouva a význam

Zdá se mi teď už naprosto zřejmé, že celá tato diskuse předpokládá *smluvní* pojem jak KT, tak JO i MO. Jinde jsem se zabýval (Eco, 1993) různými historickými pokusy rekonstruovat (či nalézt) dokonalý jazyk. Většina těchto pokusů vycházela z toho, že je možné formulovat jistou řadu primitivních pojmů, společných celému lidskému druhu, jejichž artikulací do podoby elementární gramatiky bychom mohli vytvořit

metajazyk, v němž by pojmy a propozice vyjadřované v jakémkoli jiném přirozeném jazyce byly beze zbytku, vždy a za jakýchkoli okolností přeložitelné, a to bez oné dvojznačnosti, jež je příznačná pro naše rodné jazyky. Jestliže jsem hovořil o sémiozických prvotinách a o KT založených na smyslové zkušenosti, proč na tomto základě nelze vytvořit také takový dokonalý jazyk, který by dnes dokonce mohl nabýt forem jakési mentálštiny, jež by vysvětlovala jak způsob, jakým funguje lidská mysl, tak i způsob, jakým by mohla lidsky fungovat i křemíková mysl?

Myslím, že to nejde proto, že jedna věc je budovat postupně naši zkušenost a vytvářet přitom KT a JO, a druhá věc je tvrdit, že tyto entity (které můžeme i musíme postulovat) jsou skutečně univerzální a nadčasové co do formátu. Dokonalý jazyk nelze vytvořit, neboť by vyloučil onen smluvní moment, díky němuž jsou naše jazyky tak účinné.

Všichni jsou víceméně zajedno v tom, jak vypadá myš, avšak nejenže kompetence takového zoologa se liší od mé, ale zoolog musí zároveň neustále ověřovat, zda jeho JO má stejný formát jako ten můj. Že je myš nositelem infekcí, je součástí jejího JO? To závisí na kultuře, okolnostech a samozřejmě na historickém období. Ještě v 17. století nikdo myši nespojoval s morovými nákazami, ale dnes ano, a kdyby se nějaká morová nákaza objevila, kdokoli ještě dřív, než by myš vnímal jako čtyřnožce, by v ní viděl hrozbu.

O KT a JO lze neustále vyjednávat, jsou to jakési *žvýkačkové* pojmy, které nabývají variabilních konfigurací podle okolností a v závislosti na kultuře. Věci tu jsou dány, s celou svou naléhavou přítomností, a nevěřím, že existuje kultura, která by nás dokázala přimět k tomu, abychom psa vnímali jako dvounožce nebo opeřence, a to je přece jen *velmi silná* restrikce. Ale jinak se významy rozplétají, párou, rozdělují a reorganizují. I pokud jde o tzv. „dispoziční“ vlastnosti, máme dobré důvody pochybovat, zda je propozice *cukr je rozpustný* (vyjádřená v jakémkoli jazyce) jednou a touž propozicí, když je pronesena v Latinské Americe (v tom případě je řeč o tmavém třtinovém cukru), anebo naopak v Evropě (v souvislosti s bílým cukrem získávaným z cukrové řepy). Jeden cukr se totiž rozpouští rychleji než druhý.

Tatáž vyjednatelnost, jak nám ji ukázal ptakopyskův příběh, reguluje i tvorbu vědeckých paradigmat, i když v tomto případě trvá restrukturalizace *složek* o něco déle a jednání se vedou na základě nikoli primitivních, ale rigorózních kritérií.

4.7.1. Význam termínů a smysl textu

Někteří z toho usoudili, že je-li význam věci dohody a vyjednávání, není nikterak užitečný pro vysvětlení způsobu, jakým si rozumíme.

Existují dva způsoby, jak se významu vyhnout. Jeden spočívá v tvrzení (jak to dělá např. Marconi, 1997, s. 4), že o významu nelze hovořit, protože je to entita, o níž nevíme, kde se nalézá, a lze naopak hovořit jen o lexikální kompetenci, která je „souborem schopností“. Zdá se mi ale, že v takovém případě k tomu, abychom dokázali, že tu taková kompetence je, lze použít jen důkaz založený na chování: to, že mluvčí sdílejí tutéž kompetenci, je údajně patrné z toho, že si mezi sebou rozumějí a že vyvozují stejné závěry ze stejných premis, když o něčem mluví, a že vykonávají to, co jsem nazval akty zdařilé reference, když k něčemu odkazují. V čem se však liší tento důkaz o existenci společné kompetence od toho, co považuji za důkaz založený na interpretaci veřejné existence nějakého obsahu (či významu), která naopak dokazuje soukromou existenci kognitivních typů? Připomeňme, že pro Peirce i nějaké zjevné chování může být vnímáno jako *dynamický interpretant* (to, že na rozkaz *pozor!* zaujmou vojáci určitou pozici, je možným interpretantem verbálního rozkazu). Takže hovořit o významu jako o obsahu nevede k žádné hypostazi neuchopitelných entit, rozhodně ne ve větší míře, než by tomu bylo s pojmy kompetence nebo lexikální schopnosti.

Druhý způsob spočívá v tvrzení, že jazykové porozumění probíhá jednoduše tak, že adresátovi přisuzujeme jistá *přesvědčení*, která mohou i nemusejí odpovídat těm, které máme my. Mám ale dojem, že zavedením *přesvědčení* se přízračného významu (a KT, který vyjadřuje), takového, jak jsem ho tu doposud pojímal, nijak nezbavíme. Podle jednoho Davidsonova (1984, s. 279) příkladu, když uvidím jachtu vybavenou jako *ketch*

a někdo vedle mě řekne *podívej, pěkný yawl!*, budu předpokládat, že (i) si stejně jako já dobře všiml struktury stěžňů a že si jen spletl termín, jímž se označuje; anebo že (ii) nezná význam slova *yawl*; nebo že (iii) se dopustil percepční chyby. Ale ve všech těchto případech musím postulovat, že zná typy jacht stejně dobře jako já a že těmto typům přiřazuje termín s odpovídajícím JO, jinak bych totiž nemohl vůbec předpokládat, že (i) si jednoduše popletl slova, že (ii) si plete významy slov, že (iii) chybně spojil daný výskyt se svou vlastní představou plachetnice (a že si tedy plete dojmy s pojmy). Bez předpokladu, že oba mluvčí musí sdílet nějaký, jakkoli nesystematický systém *souborů* a *složek*, není možná žádná interakce. Mohu se nechat vést natolik vstřícným principem vstřícnosti, že druhému přisoudím zcela odlišnou organizaci *složek*, než je moje vlastní, a mohu se pokusit se mu přizpůsobit. Pokud tohle znamená porovnávat „přesvědčení“, budiž. Pak jde ale jen o ryze terminologickou otázku. Strom *složek* a to, co by měly obsahovat jednotlivé *soubory*, tu tedy postulujeme jakožto onu jakkoli idiosynkratickou organizaci obsahu, které ostatní říkají „význam“.

Mám za to, že v těchto diskusích chybí jedna distinkce, s níž mnohé sémiotické teorie přišly už dávno, i když připouštím, že je obtížné dohodnout se na tom, jak jednotlivým termínům rozumět. Pojem *význam* je inherentní nějakému sémiotickému systému: je třeba přijmout to, že v daném sémiotickém systému existuje význam připisovaný nějakému termínu. Naproti tomu pojem *smysl* je inherentní výpovědím nebo lépe řečeno textům. Domnívám se, že by se nikdo nezdráhal připustit, že existuje poměrně stabilní význam slova *pes* (a to do té míry, že bychom mohli dokonce – s krajní sémiotickou neopatrností – připustit, že je synonymem slov jako *dog*, *chien*, *perro* a *Hund*), a že přesto může totéž slovo nabývat různých *smyslů* v rámci odlišných výpovědí (připomeňme například metafory).²²

Doporučuji, abychom hned nemysleli na kompletní paralelu s rozdílem mezi *Sinn* a *Bedeutung*, s nímž přišel Frege. V každém případě se mi zdá zřejmé, že slovník může přisoudit význam slovu X, a že přesto totéž slovo může uvnitř různých výpovědí nabývat různých *smyslů* (přinejmenším v tom nejbanálnějším smyslu, v jakém výrok *tento papež je zkažený* pro-

nesený nějakým antiklerikálem na adresu Alexandra VI. bude mít jiný smysl, vysloví-li jej tradicionalistický prelát na adresu Jana XXIII.).

Je samozřejmě evidentní, že abychom určili *smysl* nějaké výpovědi, je zapotřebí opakovaně uplatňovat princip vstřícnosti. Ale toto pravidlo neplatí, pokud jde o *význam* nějakého slova.

Tvrzení, že porozumění je výsledkem nekonečného vyjednávání (a vstřícných kroků, abychom pochopili *přesvědčení* druhých a formát jejich kompetence), se týká porozumění výpovědím neboli textům.²³ Ale to neznamená, že se lze zbavit pojmu *význam* tím, že rozpustíme starou dobrou sémantiku na jedné straně v syntaxi a na druhé straně v pragmatice. Když říkáme, že o významu je třeba vyjednávat, neznamená to, že taková dohoda vzniká z ničeho. I z právníckého hlediska jsou možné smlouvy právě proto, že tu jsou předem dána smluvní *pravidla*. Prodej je smlouva: jestliže osoba A prodá dům osobě B, bude po uzavření takové smlouvy dům definován jako majetek patřící osobě B, ale tak by to nikdy nebylo, kdyby tomu nepředcházela žádná smlouva; avšak aby smlouva mohla vůbec být uzavřena, bylo přece jen potřeba, aby se osoby A i B shodly na JO pojmu *prodej*. A i B mohou dokonce vyjednávat i ohledně obsahu pojmu *dům* (osoba B by mohla osobě A říci, že to, co se jí chystá prodat, není dům, ale statek, chatrč, stáj, mrakodrap, plouvící rákosová chýše či neobyvatelná zřícenina). Ale i v takovém případě by oba stále vycházeli ze sdíleného pojmu nějakého artefaktu původně určeného k tomu, aby poskytoval přístřeší lidem či věcem, a kdyby nebyli schopni disponovat takovým *regulovaným* pojmem, který by jim umožnil rozlišit alespoň to, co *lze* definovat jako dům, od toho, co *lze* definovat jako strom, nedokázali by vyjednávání ani zahájit.²⁴

Definovat význam slova *prodej* je něco jiného než říci, jak mám interpretovat výraz *zaprodal ses nepřátelům*.

Je rozdíl mezi tím, když řekneme, že nelze definovat pravidla disambiguace nějaké výpovědi (protože všechno závisí na přesvědčeních každého z nás), a tím, když prohlásíme, že o významech slova daného jazyka, které musí být do určité míry veřejné, je nicméně možné vždycky vyjednávat, a to nejen v přechodech mezi dvěma různými jazyky, ale i uvnitř jednoho a téhož jazyka v závislosti na relevantních okolnostech.

Významy (jakožto obsahy) lze vždycky rozlišit, i když jsou jakkoli rozkolísané, posrážené nebo pro některé mluvčí i natolik svaštělé, že jim to dokonce brání vhodně se vyjadřovat nebo cokoli správně rozpoznávat. Ale nevidím žádný důvod, proč by mělo *smluvní* pojetí smyslu výpovědi vylučovat, aby tu na jedné straně byly pevné mantinely, které usměrňují naše kognitivní typy, a na straně druhé jazykové konvence, které tyto *směry* registrují a poskytují základ k dalším interpretacím – a k dalšímu vyjednávání.²⁵

Samozřejmě, že pokud sedím v autě vedle řidiče a pobídnu ho slovy *jeď, svítí modrá*, určitě hravě pochopí, že jsem chtěl říci *zelená* (anebo si bude myslet, že jsem barvoslepý, nebo se bude jen domnívat, že jsem se přeřekl). Je to snad proto, že na významech slov nezáleží a že mi rozumí jen proto, že mi přisuzuje přesvědčení shodující se s tím svým? Co by se pak stalo, kdybych místo toho řekl *jeď, protože 7 je prvočíslo*? Pomyslel by si, že jelikož jsem jako on, nemohl jsem myslet přece nic jiného než zelenou na semaforu? Nepřinutila by ho snad síla slov nezávisle na situaci, aby se pokusil pochopit, co jsem mu chtěl sdělit, třeba prostřednictvím implikatury, protože bezpochyby jsem utrousil poznámku, která se týkala matematiky, a nikoli silničního provozu?

4.7.2. Význam a text

Řekl jsem, že jistá překvapení z flexibility našich sémiotických nástrojů pramení z toho, že téměř ve všech tezích týkajících se neuchopitelnosti významu se směšuje *význam* jednotlivých slov a *smysl* výpovědi. Problém však není jen v tom. Směšují se totiž také *elementární výpovědi* a *texty*.

U onoho semaforu přece nemůže dialog v tu chvíli skončit. Řidič mě požádá o dodatečné vysvětlení, a já mu musím vysvětlit, co jsem mínil onou matematickou poznámkou. Textuální sémiotika už dlouho ví, že je možné postulovat konvenční systémy v rovině *gramatické*, a přesto zároveň připouštět, že se pak vyjednává v rovině *textuální*. O pravidlech vyjednává text. Koneckonců napsat knihu s názvem *Pýcha a předsudek* znamená také, že na konci románu se naše představy o obou citových

projevech či sociálních formách chování nějak promění. Ovšem jen za předpokladu, že jsme hned od začátku měli jen vágní ponětí o tom, co ona dvě slova znamenají.

V rovině velmi nepravděpodobných izolovaných výpovědí (které jsou pronášeny jen v lingvistických laboratořích) žádné vyjednávání není, jsou tu jen autistické osoby, které si vyměňují fragmenty svých niterných idiolektů a prohlašují, že lze být neženatý, aniž bychom byli starými mládenci, nebo že sloni mohou i nemusí mít chobot. Ale než jsem se svými trpělivými čtenáři vyjednal, že je možné zároveň pravdivě tvrdit, že *Ayers Rock je hora* a *Ayers Rock není HORA*, musel jsem rozehrát dlouhou textuální argumentaci a nemohl jsem se spolehnout jen na Sandřinu dobrou vůli ani na její žádoucí vstřícnost.

Nabízí se tu úvaha nad oněmi modrými trpasličky, které vymyslel Peyo a kterým se v originále říká *Schtroumpf*, v italštině *Puffi* [a v češtině *Šmoulové*].²⁶ Základní charakteristikou šmoulího jazyka *schtroumpf* je, že kdykoli je to možné, všechna vlastní i obecná jména, slovesa a příslovce jsou nahrazována slovem, které je odvozeno od slova *schtroumpf*.

V jedné šmoulí příhodě se například jeden ze Šmoulů rozhodne získat moc, zahajuje volební kampaň a v jeho projevu zaznívá:

Demain, vous schtroumpferez aux urnes pour schtroumpfer celui qui sera votre schtroumpf! Et à qui allez-vous schtroumpfer votre voix? À un quelconque Schtroumpf qui ne schtroumpfe pas plus loin que le bout de son schtroumpf? Non! Il vous faut un Schtroumpf fort sur qui vous puissiez schtroumpfer! Et je suis ce Schtroumpf! Certains – que je ne schtroumpferai pas ici – schtroumpferont que je ne schtroumpfe que les honneurs! Ce n'est pas schtroumpf!... C'est votre schtroumpf à tous que je veux et je me schtroumpferai jusqu'à la schtroumpf s'il faut que pour que la schtroumpf règne dans nos schtroumpfs! Et ce que je schtroumpfe, je schtroumpferai, voilà ma devise! C'est pourquoi tous ensemble, la schtroumpf dans la schtroumpf, vous voterez pour moi! Vive le pays Schtroumpf!²⁷

Zdá se, že šmoulí jazyk postrádá všechny důležité charakteristiky k tomu, aby byl funkčním jazykem. Je to jazyk plný synonym a homonym, víc

než by normální jazyk dokázal unést. Přesto si výborně rozumějí nejen sami Šmoulové, ale rozumí jim i čtenář.

To by nasvědčovalo tomu, že bychom se měli přiklonit k davidsonovskému pojetí. Šmoulové nemluví do prázdna (nepronášejí věty mimo určité situace), ale pohybují se v rámci komiksového příběhu, tedy v multimediálním kontextu, díky němuž nejenže čteme (nebo slyšíme) to, co říkají, ale také vidíme, co dělají. Což je kontext, v jakém i my obvykle interpretujeme výpovědi druhých – a jsme schopni aplikovat deiktické výrazy jako *toto* a *tamto* právě proto, že mluvíme v nějaké situaci. Proto bychom mohli říci, že když v nějaké situaci slyšíme onu smršť homonym, přisuzujeme mluvčímu tatáž přesvědčení, která bychom ve stejné situaci měli i my, a na základě principu vstřícnosti mu propůjčujeme slova, která sice přímo nevyslovil, ale která vyslovit mohl či měl.

Anebo bychom mohli říci (à la Wittgenstein), že ve šmoulim jazyce je význam termínů dán způsobem jejich použití (nemám tu samozřejmě na mysli *Šmoulus šmouliko-šmoulifikus*, ale spíš *Šmoulická šmoulání*).

Objeví se tu ale dvě námitky. První zní, že my tyto termíny „propůjčujeme“ či přisuzujeme mluvčímu právě proto, že tyto termíny (a jejich konvenční významy) už předem existují v našem lexiku. Jen pro příklad – pokud čtenář pochopil moji wittgensteinovskou šmoulohříčku, je to proto, že už kdesi původní názvy těchto knih slyšel. Můžeme se dohadovat a můžeme vyjednávat jen proto, že už existuje predefinovaný sémiotický (intertextuální) systém, v němž mají různé výrazy svůj obsah.

Druhá námitka spočívá v tom, že šmoulí volební projev neodkazuje k smysly vnímatelné situaci (k tomu, co je vidět na obrázku). Odkazuje ke scénáři „politický projev“ a k jeho rétorice. Odvolává se na ohromné množství výpovědí, které jsme už v podobných situacích slyšeli, a je proto *intertextuálním* odkazem. Výraz jako *un quelconque Schtroumpf qui ne schtroumpfe pas plus loin que le bout de son schtroumpf* [nějaký šmoula, který si nešmoulí ani na špičku svého šmouly] je srozumitelný, protože známe frazém *nevidět si ani na špičku nosu*. Výpověď *et je me schtroumpferai jusqu'à la schtroumpf* [a budu se šmoulovat až do konce svého šmouly] lze rozluštit, protože jsme nesčetněkrát slyšeli něco jako

budu se bít až do konce svého života, a slyšeli jsme to v kontextu podobných exhortativních projevů. *La schtroumpf dans la schtroumpf* [šmoulu v šmoule] chápeme proto, že jsme mockrát slyšeli výraz *ruku v ruce*.

To znamená, že se šmoulí jazyk řídí pravidly textuální lingvistiky, podle níž smysl závisí na stanovení textuálního tématu (tzv. *topiku*). Je sice pravda (srov. Eco, 1979), že každý text je *líným strojem*, který vyžaduje adresátovu aktivní interpretační kooperaci, a k tomu nás také šmoulí texty vybízejí, ale naše spolupráce je možná jen proto, že se odvoláváme ke světu intertextuality, a dokážeme rozumět šmoulímu jazyku proto, že každý mluvčí používá šmoulí termín vždy jen v kontextech, v nichž byla podobná věta už vyslovena.

Šmoulí jazyk je parazitní jazyk, který nahrazuje podstatná jména, slovesa i příslovce univerzálním homonymním termínem, kterému by však nebylo rozumět, kdyby jej nedržela pohromadě syntax (a různá lexikální opora) bázevého jazyka (ať už je to francouzština originálu, nebo jazyk různých překladů). V jedné epizodě se objeví nepřítel Šmoulů, čaroděj Gargamel. Ten mluví toutéž francouzštinou, na níž je šmoulí jazyk založen, ale hovoří normálně. Gargamel se díky své magii promění ve Šmoulu a vydá se do vesnice svých nepřátel. Musí se však držet při zdi a neodpovídat na žádné otázky, protože (jak je nám řečeno) nezná šmoulí jazyk. Jak je to možné? Viděli jsme přece, že bázevý jazyk je totožný s tím, kterým mluví i on, a mohl by proto rozumět tomu, co Šmoulové říkají, kdyby se řídil principem vstřícnosti. Pravidlo šmoulího jazyka v podstatě zní: „Nahraď každé slovo běžného jazyka slovem *šmoula*, kdykoli to můžeš udělat bez extrémní mnohoznačnosti.“ Gargamelův problém je však očividně v tom, že je pro něj mnohoznačný, nesrozumitelný jakýkoli kontext, a to jednoduše proto, že nemá přístup k intertextuálním informacím.

Předpokládejme, že průměrně vzdělaný mluvčí italštiny uslyší nějakého šmoulího básníka, jak recituje *Nello schtroumpf dello schtroumpf di nostra schtroumpf*. Určitě by hned pochopil, že jde o Danta. Možná že by pochytil i shakespearovské *šmoulit*, *nešmoulit*, *to jest to*, *oč tu šmoulí*. Ale nejspíš by zaváhal, kdyby zaslechl *Schtroumpf is the schtroumpfest Schtroumpf*, protože se třeba nikdy nesetkal s Eliotovým *April is the cruellest month*. Byl by na tom jako Gargamel.²⁸

Jakákoli aplikace principu vstřícnosti na to, co se někdo chystá říci, je založena nejen na nějakém minimu lexikální informace, ale především na rozsáhlé informaci o tom, co už bylo řečeno.